

Brončano i željezno doba otoka Brača

Kelava, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:126004>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-21**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Kristina Kelava

Brončano i željezno doba otoka Brača

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Brončano i željezno doba otoka Brača

Diplomski rad

Student/ica:
Kristina Kelava

Mentor/ica:
doc. dr. sc. Mate Parica

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Kristina Kelava**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Brončano i željezno doba otoka Brača** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 23. lipnja 2020.

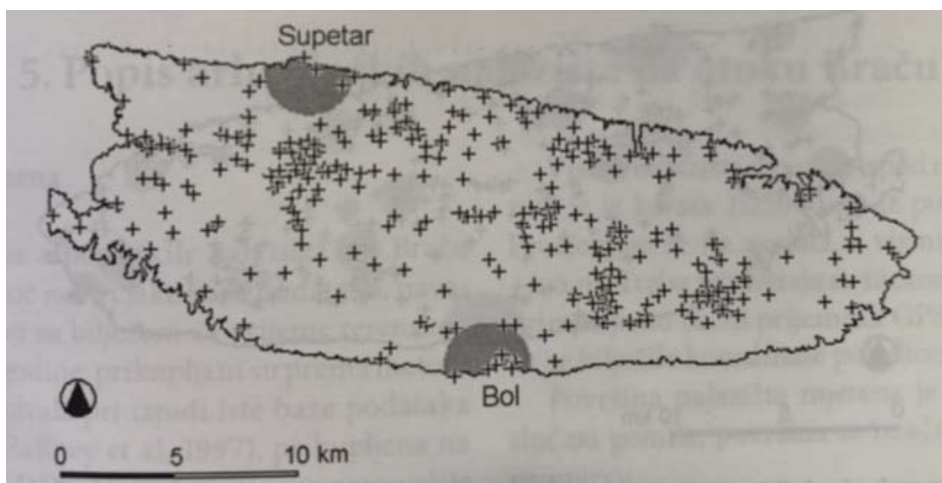
Zahvaljujem mojim roditeljima na bezuvjetnoj podršci tijekom čitavog školovanja kojima i posvećujem ovaj rad.

Sadržaj

1. UVOD	4
2. GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE OTOKA BRAČA	5
3. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA, ZAPISI BRAČKIH KRONIČARA I ANTIČKA VRELA OTOKA BRAČA	6
4. GRADINE	11
5. GOMILE	34
6. OSTALA NALAZIŠTA.....	46
6.1 NEKROPOLE NA RAVNOM	46
6.2 KOPAČINA – brončanodobni sloj	63
7. TRANSFORMACIJA PRAPOVIJESNOG KRAJOLIKA OTOKA BRAČA	66
8. ZAKLJUČAK	92
SAŽETAK.....	95
SUMMARY.....	96
LITERATURA	97

1. UVOD

Gledajući srednjodalmatinske otoke i njihovu arheologiju, svakako najpoznatije prapovijesne nalaze čuva otok Hvar u svojim poznatim špiljama, otok Vis sa svojom bogatom helenističkom ostavštinom, dok se otok Brač ponajviše vezuje za kasnoantičke bazilike te predromaničke i romaničke crkve.

Slika 1. – Karta Brača s ucrtanim arheološkim nalazištima (preuzeto iz: Z. STANČIĆ et al., 2004, 47.)

No to ne znači da Brač kao najveći srednjodalmatinski otok i općenito jedan od najvećih otoka na hrvatskom Jadranu ne čuva bogatu prapovijesnu baštinu. Razlog, kao i uvijek, spominjana je neistraženost otoka,

pogotovo tematika vezana za ovaj rad. Šteta je velika jer Brač svojom veličinom i ljepotom nudi ogroman potencijal za otvaranje muzejskih institucija, arheoloških parkova i prvenstveno za istraživanje.

Svakako treba spomenuti i zahvaliti 21. Bračkom zborniku koji nosi naziv „Arheološka baština otoka Brača“ u kojemu se uz ogroman i naporan trud mnogih znanstvenika (pogotovo arheologa) proučio i sustavno rekognoscirao otok zahvaljujući kojemu su otkriveni mnogi potencijalni lokaliteti za daljnje istraživanje (Slika 1.).

Općenito o bračkoj povijesti i prošlosti napisano je dosta tematskih radova, ali osim kratkog pregleda Dasena Vrsalovića u 4. Bračkom zborniku, o brončanom i željeznom dobu otoka Brača nema pomnije proučavanih i objavljenih radova. Stoga je upravo ovaj rad posvećen jednom dijelu prapovijesti čija se istina još uvijek treba otkriti, a ja ću pokušati dati sintezu i opis već nekih istraženih lokaliteta vezanih za tematiku brončanog i željeznog doba te donijeti popis, opis

i lokaciju potencijalnih lokaliteta za daljnje istraživanje. Okvirno gledajući, govorimo o razdoblju od 1. polovice 3. tisućljeća do kraja 1. tisućljeća prije Krista.

2. GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE OTOKA BRAČA

Otok Brač najveći je srednjodalmatinski otok, te površinom od 395 km² treći po veličini na Jadranu. S druge strane, vrh Vidove gore koji doseže 778 metara čini ga najvišim otokom u Hrvatskoj. Otok je građen od karbonatno-

Slika 2. – područja nastanjena u prapovijesti (preuzeto iz D. VRSALOVIĆ, 2003, 26.)

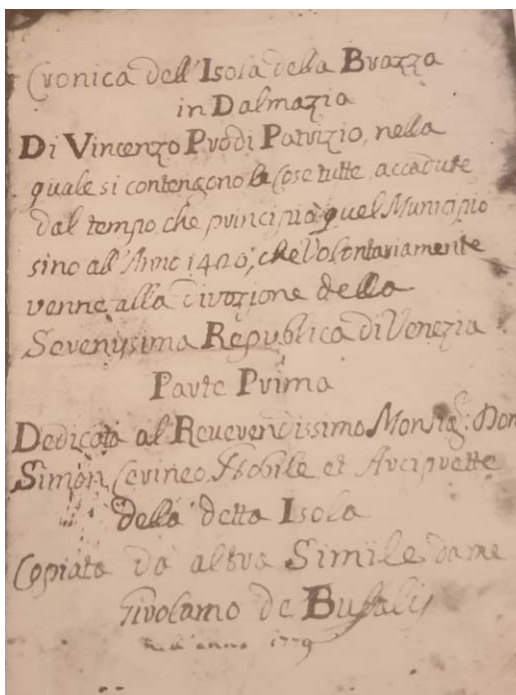
vapnenačkih stijena koje su se formirale tijekom razdoblja krede prije otprilike 100 milijuna godina, međutim treba napomenuti da otokom postaje tek u razdoblju holocena. Upravo zbog vapnenačke strukture zastupljeni su krški oblici poput krških polja, uglavnom u unutrašnjosti otoka na čijem se prostoru pretežito obavljao poljodjelski rad. Najplodnije krške doline, odnosno polja nalaze se uokolo mjesta Nerežišća, Donji Humac, Dračevica, Milna, Ložišća, Selca te Novo Selo. Što se tiče obale treba istaknuti suhe doline nastale tektonikom ili isušivanjem rijeka, dok neke sadrže pleistocenske naslage koje su posebno pogodne za bavljenje poljodjelstvom.¹ Spomenuti oblici uglavnom su prisutni u blizini današnjih naselja na otoku, a pored kvalitetnog vapnenca Brač obiluje i drugim vrstama tla poput crvenice, gline, pješčenjaka i sl.

Vapnenac ujedno predstavlja i glavni kameni resurs poznat još od antičkih vremena kao „brački mramor“, a s druge strane upravo zbog velike količine vapnenca, otok Brač gotovo da ne posjeduje izvore pitke vode, već je njezin izostanak zamjenjivan kroz lokve ili pak umjetne bazene u kojima bi se skupljala kišnica. Kamen je oduvijek dokazivao moć zajednica pogotovo

¹ Stančić et al.,2004.,21.

onih kultura kojima je priroda omogućila gradnju kamenom, stoga bi s pravom mogli kazati kako bračku baštinu, kako u arheološkom smislu pa tako i danas, u svakodnevnom životu čini upravo taj kamen koji se od pamtivijeka na tom prostoru uvelike iskorištavao u gradnji. Ukratko rečeno arheologija otoka Brača obilježena je kamenom.

3. ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA, ZAPISI BRAČKIH KRONIČARA I ANTIČKA VRELA OTOKA BRAČA

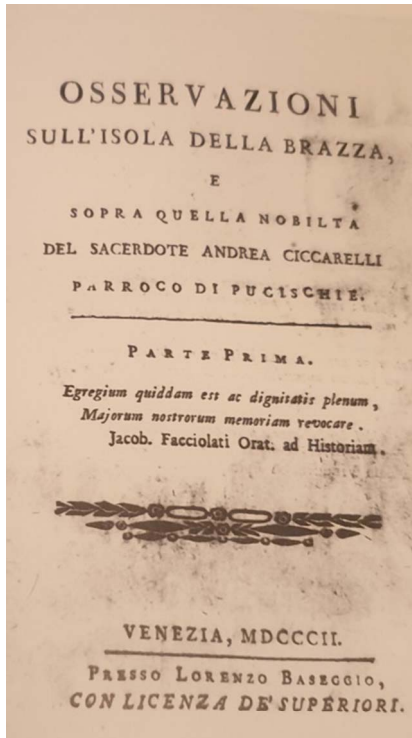

Slika 3. – naslovna strana rukopisne knjige V. Prodića, *Cronica dell' Isola della Brazza* (preuzeto iz: D. VRSALOVIĆ, 2003., 12.)

S obzirom na položaj i veličinu, otok Brač veoma je slabo istraživan, pogotovo razdoblje prapovijesti. Nadalje, antički izvori vezani za Brač vrlo su oskudni premda govorimo o najvećem dalmatinskom otoku. O povijesti Brača pisali su uglavnom domaći brački kroničari, a tek je nedavno 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća brački arheolog Dasen Vrsalović dao najvažnije podatke u vezi s arheološkim ostacima brončanog i željeznog razdoblja. Kao što je spomenuto, prapovijest Brača itekako je zanemarena usprkos mnogim gomilama i gradinama koje govore o razvijenoj prapovijesti na tom prostoru (Slika 2.). Brački kroničar Vicko Prodić u svom djelu „Cronica dell' isola della Brazza“ donosi zanimljive podatke o mnogobrojnim gomilama (Slika 3.). Navodi da su ih

izgradili bogati stanovnici kako bi sebi osigurali i obilježili grob na vrhu brda. Piše: ***Pored lješine postavili bi žare s novcem. Takvih poklada ima više na vrhuncima brežuljaka, a u nižim predjelima su pokrivene zemljom. U nekim žarama nađene su veće količine ugljena. Špekulanti ulaze govoreći da je to bilo nekada srebro i zlato, koje je zbog dugog niza godina postalo vlasništvo vruga i zadobilo crno obilježlje.*** Prodić nam daje i informacije o pojavi

pčelarstva na otoku zahvaljujući ulozi Grka, a nedavna istraživanja potvrdila su antičke keramičke košnice u Škripu.²

Slika 4 - 5.naslovna strana knjige Osservazioni sull' Isola della Brazza e sopra quella nobilita A.Ciccarellija 1802.god. (preuzeto iz: D.VRSALOVIĆ, 2003., 19.)

U 19. stoljeću i na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće otvaranjem muzeja u Splitu i pokretanjem arheoloških časopisa, bračka arheologija pomalo izlazi na vidjelo. Svakako treba spomenuti Andriju Ciccarellija (1759.-1823.), Bračanina plemićkog podrijetla koji se posebno zanimao i bavio poviješću otoka. Napisao je i dao pregled bračke povijesti, a njegovo je djelo tiskano u Veneciji 1802. godine (Slika 4.). U knjizi na početku iznosi informacije vezane za grčko i rimsko podrijetlo koristeći se bilješkama i citirajući starije izvore (Farlatija, Prodića, Plinija Starijeg, Pseudo Skilaka itd.), gdje tvrdi da je na otoku postojao istoimeni grad („Brač“) koji su osnovali Grci, odnosno Heleni nakon pada Troje, međutim ne donosi pravovaljane argumente niti dokaze dokumentirane u arheološkoj građi.³ Sljedeći važan za ovu priču je don Frane Bulić koji je 1891. godine započeo prva prava arheološka istraživanja na Braču. Spominje nekoliko lokaliteta vezanih za prapovijest kao što su Bršćanova i Propadnja gomila, zatim Banje, Velu gomilu, gomilu Gnjlac i Brkatu gomilu na kojoj završava iskopavanje već dijelom raskopanog groba.⁴ Spomenute gomile nalaze se uokolo naselja Nerežišća i Donji Humac. Također istražio je i manju sondu u špilji Kopačini u kojoj je ustanovio prapovijesni sloj. Spominje i značajnu Vičju Luku gdje su 1908. godine slučajno otkrivena četiri željeznodobna groba o kojima će biti riječi kasnije.

².,Prodić,V.,1662 (preuzeto od Ciccarelli,A.), Stančić et al., 2004.,33.

³ Ciccarelli,A.,2008.,30.

⁴Stančić et al.,2004.,36.

Nakon 1. svjetskog rata, točnije 1926. godine Mirko Vrsalović kopajući porušeno naselje Gradac poznato kao utvrda i glavno središte Brača za vrijeme neretvanske vlasti, naišao je i na nekoliko ilirskih novčića pri čemu je naveo da je riječ i o ilirskoj utvrdi.⁵

Nadalje u 1. Bračkom zborniku tiskanom 1940. godine, Cvito Fisković sustavno je obradio bračke spomenike od razdoblja prapovijesti do danas. Pri tome piše o „ilirskim“ gradinama spominjući njihove utvrde na Vidovoj gori, Koštilu iznad Bola, te senzacionalne nalaze iz Vičje Luke.⁶

Istraživanja nakon 2. svjetskog rata uglavnom su bila usmjerena na špilju Kopačinu. Riječ je o lokalitetu smještenom između Supetra i Donjeg Humca na sjeverozapadnoj strani otoka Brača. Nalazište je u literaturi prvi upisao don Frane Bulić koji je i prvi 1891. godine napravio pokusne sonde do 60-ak centimetara dubine.⁷

Kopačina je ostala zaboravljena sve do kraja 50-ih godina 20. stoljeća kada je manje istraživačke pothvate izveo Dasen Vrsalović. Analizirajući materijal, odredio je njegovu dataciju, odnosno smjestio ga u široki vremenski okvir od mezolitika pa sve do 3. tisućljeća prije Krista.⁸ Sustavna arheološka iskopavanja uslijedit će 1978. godine pod vodstvom Božidara Čečuka. Pregledom materijala određena su tri horizonta od kojih je vrijedan spomena i bitan u ovom kontekstu onaj zadnji, vezan za rano brončano doba, ustanovljen na temelju sjekire s krilcima i nalazima tzv. apeninske keramike.⁹

Općenito govoreći o brončanom i željeznom dobu otoka Brača, njihov najopširniji opis i pregled donio je Dasen Vrsalović 1960. godine objavivši svoj rad u 4. Bračkom zborniku pod nazivom „Kulturni spomenici otoka Brača“. Inače Vrsalović kao rođeni Bračanin najviše se i bavio poviješću i arheologijom svoga otoka, pri čemu je i autor najcjelovitije i najdetaljnije knjige o povijesti otoka Brača. Zahvaljujući njemu prikupljeno je dosta podataka o lokacijama mnogih gomila i gradina. O njihovom detaljnijem opisu i smještaju bit će nešto kasnije. Svakako treba spomenuti Škrip kao višeslojno, odnosno višeperiodno nalazište, o kojemu su se donosile mnoge teorije o postanku čiji se vremenski okvir tiče ove problematike. I najzad, dva veoma važna

⁵ Vrsalović, M., 1937., 4.

⁶ Fisković, C., 1940., 23.

⁷ Bulić, F., 1891., 117.

⁸ Vrsalović, D., 1960., 40.

⁹ Stančić et al., 2004., 38., Čečuk, B., 1996., 13.

lokaliteta kojima je pridana posebna pozornost otkrivena su sasvim slučajno: Žaganj dolac i Vičja Luka kao primjeri željeznodobne nekropole.

Brač, iako najveći otok srednje Dalmacije, kod antičkih pisaca u usporedbi s ostalim otocima nije toliko često spominjan. Razloga ima nekoliko, a među njima se svakako uvijek provlači činjenica kako na otoku nema osnovanog grčkog ili rimskog grada, te kako niti jedan važan povijesni događaj nije usko vezan za Brač. Otok se uvijek navodio uglavnom kao nekakva geografska odrednica u smislu opisa i plovidbi. Ipak, jedna mitološka priča vezana za taj otok proteže se od antičkih vremena, a pripisana je vremenu trojanskog rata gdje se spominje grčki otok imena Ambracija. Priča opisuje savez trojanskog ratnika Antenora s grčkim junacima Odisejem i Menelajem koji su mu nakon razaranja Troje poštedjeli sina i povelili ga sa sobom na Ambraciju zajedno s pastirom Brahom, pomorcem Elaфом koji kod današnjeg Bologa podiže grad Elaфuzu, te ratara i vinogradara Silena. Antenor je najzad sa svojim (V)enetima otplovio putem „Mletaka“ i prema legendi osnovao današnju Veneciju.¹⁰ Iz spomenute legende može se zaključiti da je Brač od davnina predstavljao otok na kojem je bilo razvijeno stočarstvo, maslinarstvo, vinogradarstvo te pomorstvo.

Pseudo Skilak u svom Periplu, opisujući ilirska plemena na dalmatinskoj obali i otocima spominje Brač pod imenom *Krateiai*¹¹ – barem to nekolicina autora smatra. Dio posvećen istočnom Jadranu prikazuje otočje srednje Dalmacije čiji je tekst razradio i Mate Suić.¹² On je ponudio nešto drukčije tumačenje, odnosno prepoznao je tri para otoka koja se spominju i navode u nizu. Riječ je o otocima Brač-Šolta, Hvar-Vis te Mljet-Korčula. Također, uočio je da se otoci navode obrnutim redom, a to je najvjerojatnije jer se obala opisivala od jugoistoka prema sjeverozapadu. U potpunosti nije sigurna tvrdnja da izvorni „Periplus“ uopće spominje otoke srednje Dalmacije, a danas se raspolaže i koristi njegovom izmijenjenom verzijom datiranom u 3. stoljeće prije Krista.

Sljedeći izvor koji također možda spominje Brač je spjev Argonautika od helenističkog pjesnika Apolonija Rođanina iz 3. stoljeća prije Krista.¹³ U izvoru se spominju liburnski otoci Pityeia,

¹⁰ Stančić et al., 2004., 13., Ciccarelli, A., 2008., 30.

¹¹ Tekst sa prijevodom na latinski jezik kojeg je preveo Karlof P. Muller 1855. godine preuzet sa: <http://data.perseus.org/catalog/urn:cts:greekLit:tlg0065.tlg001.opp-lat1>, Vrsalović, D., 1937., 88.

¹² Stančić et al., 2004., 42., M. Suić, 1955.

¹³ Stančić et al., 2004., 43.

Issa, Dyskelados, Kerkira pri čemu je zaključeno da ime „Dyskelados“ predstavlja zapravo otok Brač.¹⁴ Kao i kod prethodnog vrela, nije sigurna prvenstveno njegova izvornost, te je lako moguće da je Apolonije Rođanin preuzeo podatke od Teopompa koji je pak prikupio mnogo stariju građu o Jadranu (dio koji spominje liburnske otoke u srednjoj Dalmaciji).¹⁵

Stjepan Bizantinac, grčki zemljopisac koji je u 6. stoljeću sastavio leksikon geografskih imena, odnosno djelo „Ethnika“ spominje dva različita naziva koja bi se možda mogla povezati s otokom Bračom, ali s druge strane treba biti oprezan. Spomen „Brettia“ nije jednostavno odrediti s obzirom na to da se naslov može odnositi na jadranski Brač, Brutij u južnoj Italiji te Britaniju. Prema njegovim navodima, Grci su otok Brač nazivali različitim imenima: Elafusa ili pak Bretanida.¹⁶

Slika 5. – Ulomak Tabule Peutingeriane s prikazom otoka Brača (preuzeto iz: D. VRSALOVIĆ, 1968., 45.)

Također drugo ime otoka „Elafusa“ (jelenji otok) moglo bi se povezati s Elafitskim otocima ispred Dubrovnika koje spominje Plinije Stariji, ali i s apulskim Brundizijem čija se luka grana poput jelenjih rogova.¹⁷ Inače ilirski naziv za jelena glasi „brentos“, a jelenja glava „brunda“. Nadalje, rimski zemljopisac Pomponije Mela iz 1. stoljeća u djelu „De chorographia“ nabraja jadranske otoke, ali ne spominje Brattiju već „Dyskelados“.¹⁸ Plinije Stariji, autor

¹⁴ Preuzeto sa: <http://www.theoi.com/Text/ApolloniusRhodius4.html>

¹⁵ Stančić et al., 2004., 43.

¹⁶ Ciccarelli, A., 2008., 29., Vrsalović, D., 1937., 88.

¹⁷ Stančić et al., 2004., 43.

¹⁸ Tekst preuzet sa: <http://www.thelatinlibrary.com/pomponius2.html>, Stančić et al., 2004., 44.

„Naturalis Historiae“ antičke enciklopedije, u 3. knjizi koja se odnosi na zemljopisne stvari opisuje Jadran i nabroja jadranske otoke pri čemu Brač naziva Brattia i to kao otok po kozama slavan („capris laudata Brattia“).¹⁹

Sljedeće djelo koje spominje otok Brač jest „Itinerarum maritimum“ koje predstavlja dodatak Antoninovom itinerariju iz 2. stoljeća, a sadrži sve važnije plovne putove u Sredozemlju. Izvor sadrži dio posvećen Jadranu i jadranskim otocima među kojima se navodi i Brač kao otok između Dalmacije i Istre.²⁰ Brač je prikazan i na slavnoj „Tabuli Peutingeriani“ nakon Šolte, u visini Splita (Slika 5.).²¹

I na kraju treba spomenuti nepoznatog pisca iz Ravenne, Anonima Ravenjanina koji je u 2. polovici 7. stoljeća dao opis svijeta i na kraju knjige dao popis otoka među kojima se našao i Brač pod nazivom „Brazia“.²²

4. GRADINE

Zbog kulturnih i socijalnih promjena u društvu, naselja i mjesta prebivanja u metalodobnim razdobljima počela su se fizički štititi. Stoga se za ta razdoblja vezuju istaknute pozicije na vrhovima brežuljaka s kojih se lako moglo kontrolirati okolno područje, a neka od njih služila su i kao naselja. Po definiciji gradine su utvrđeni prostori na vrhovima brežuljaka ili viših predjela, lako branjiva te utvrđena i zaštićena nasipima i bedemom od uglavnom grubo klesanog i nabacanog kamenja.²³ U pravilu, riječ je o suhozidnim konstrukcijama koje se u razdoblju mlađeg željeznog doba, odnosno u razdoblju helenizma počinju zamjenjivati kamenim glomaznim pravilno isklesanim i obrađenim blokovima.

Prije dolaska Grka na istočnu jadransku obalu zabilježeno je mnogo autohtonih zajednica čija su se imena sačuvala zahvaljujući antičkim povijesnim izvorima. Njihov etnički, politički te teritorijalni odnos i danas je tema rasprave. Što se tiče naselja, u ovom slučaju stanovništvo

¹⁹ Tekst preuzet sa:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0138%3Abook%3D3%3Achapter%3D63>

²⁰ Stančić et al., 2004.,45.

²¹ Stančić et al., 2004.,45.

²² Preuzeto sa: <https://archive.org/details/ravennatisanonym00geoguoft>, Stančić et al.,2004.,45.

²³ Vrsalović, D., 1960.,41.

otoka Brača prema dosadašnjem stanju istraženosti živjelo je u naseljima podignutim na uzvisinama, zaštićeno bedemom, iako ne treba isključiti mogućnost o naseljenosti u blizini plodnih područja ili pak špiljske lokacije. Nadalje, organizacija gradinskog prostora ovisila je o njegovoj veličini i morfologiji terena. Na temelju nekolicine primjera utvrđena je njihova prostorna organizacija, odnosno smatra se da su utvrđeni dijelovi pripadali eliti, dok se većina stanovništva nalazila na padinama uz bedeme.²⁴ Što se tiče „predgrčkog“ stanja na Braču, osim za gradinu Rat, nemamo informacija, a slaba istraženost gradina uvelike otežava donošenje ikakvih zaključaka.

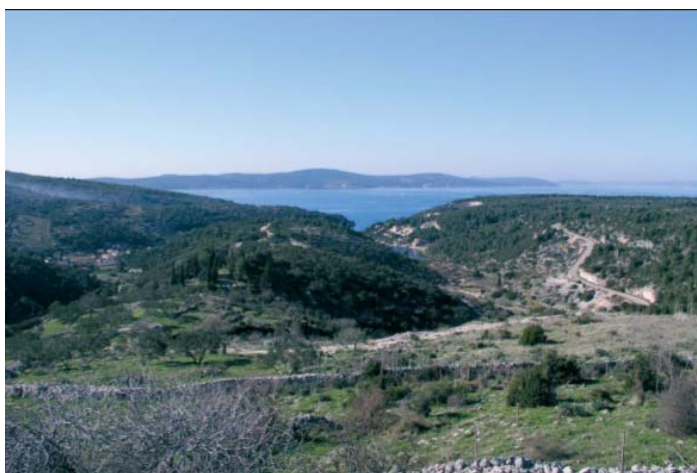

Slika 6. - Otok Brač i položaj gradine Rat (preuzeto od: GAASTRA, CRISTIANI, BARBARIĆ, 2014., 11.)

Gradina Rat kod

Ložišća smještena na zapadnoj strani otoka, na brdu Glava iznad uvale Vičja Luka, jedina je praktički istraživana gradina (Slika 6.).²⁵ Gradina je prirodno zaštićena

sa sjeverne i zapadne strane nepristupačnim liticama i grebenima, a na južnoj i jugozapadnoj strani sadrži padine pogodne za život zbog morfologije terena i osunčanosti.²⁶

Slika 7. - Pogled s Rata na istočni dio Šolte i Vičju Luku, Veliki Dolac (preuzeto od : BARBARIĆ, V. 2006., 45.-46.)

²⁵ Vrsalović, D., 1960., 43.

²⁶ Barbarić, V., 2010a., 158.

Nadalje, prostor gradine pruža izvanrednu preglednost plovidbe na tom dijelu otoka koji ima veliku važnost zbog povezanosti ostalih otoka s obalom. Upravo na tom dijelu nalaze se tzv. Splitska vrata koja dijele Brač i Šoltu, a tim se putem dolazi i do Hvara, Visa i ostalih otoka iz smjera obale

(Slika 7.). Dakle, gradina kontrolira veliki dio srednjodalmatinskog akvatorija, a s druge strane nadgleda prostor udoline Veliki dolac koja se nastavlja istočno prema plodnom Nerežiškom i Dračevskom polju (Slika 8.).²⁷

Slika 8. – Pogled s Rata na Veliki Dolac (preuzeto od : BARBARIĆ, V. 2006., 45.-46.)

Što se tiče obrambenih fortifikacija, sa zapadne strane nalaze se ostaci bedema građenog od suhozida, a zbog naknadnih prepravljavanja i suhozidnih pregradnji izvorni oblik fortifikacije nije moguće utvrditi (Slika 9.).²⁸ Također, isto vrijedi i za južnu stranu na kojoj se praktički ne nazire bedem, ali je zbog položaja, to jest konfiguracije terena morao postojati.²⁹ Danas se na tom mjestu nalaze terase koje se koriste u svrhu poljodjelstva. Kako je sjeverna strana gradine zaštićena vrlo nepristupačnom klisurom, a istočni prilaz vrlo složen jer ide preko grebena, upitno je uopće postojanje bedema na tim prilazima (Slika 10.).³⁰ Još Dasen Vrsalović 1960. godine u 4. Bračkom zborniku donosi opis gradine i spominje tragove suhozida.³¹ Također, spominje senzacionalno otkriće dviju brončanih sjekira sasvim slučajno od strane jednog seljaka koji je pri pronalasku obrađivao vinograd.³²

²⁷ Barbarić, V.,2010a.,158.

²⁸ Barbarić, V.,2006., 58.

²⁹ Barbarić, V.,2006., 58.

³⁰ Barbarić, V.,2006., 58.

³¹ Vrsalović, D.,1960., 43.

³² Vrsalović, D.,1960., 44.

Slika 9. – Ortofotografija lokaliteta Rat (preuzeto od: BARBARIĆ, 2010., 158.)

Slika 10. – Sačuvano lice bedema na zapadnoj strani (preuzeto od: BARBARIĆ, V., 2010., 159.)

Don Frane Bulić u pratnji Vladimira Nazora kao svog vodiča 1899. godine obišao je spomenuto područje te u izvještaju iz 1900. godine objavio dvije brončane sjekire, grčko-ilirske kacige, knemidu te veći broj ulomaka obrađenog kremena s gradine Rat.³³ Jedna od sjekira nalazi se u prapovijesnoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu, a riječ je o sjekiri tipa „kelt“, karakterističnoj za razdoblje kasnog brončanog doba (Slika 11.). Sjekira se sastoji od gornjeg šupljeg cilindričnog dijela u koji je bila umetnuta najvjerojatnije drvena ručka, a sa strane se nalazi ušica za pričvršćivanje sjekire za ručku

pomoću nekakvog pruća ili slično.³⁴ Ono što je zanimljivo jest da je sjekira ukrašena na bočnim stranama motivom stiliziranog reljefnog drva iznad i ispod kojeg se nalazi prikaz užeta.³⁵ Što se tiče druge sjekire čija je dimenzija znatno manja, pronađeni su samo ostaci oštrice. Svakako nalaz sjekire tipa „kelt“ ukazuje na duži životni kontinuitet gradine čije je zapravo otkriće i dovelo do zanimanja i želje za njezinim istraživanjem.

³³ Barbarić, V., 2006., 45.-46.

³⁴ Vrsalović, D., 1960., 44.

Slika 11. - Prapovijesna brončana sjekira sa gradine na Ratu kod Ložišća (preuzeto od: VRŠALOVIĆ, D., 1960., 41.)

Prva iskopavanja na lokalitetu 1957. godine izvodi Arheološki muzej u Splitu u čijem prvom izvješću Mladen Nikolanci spominje bogatu dokumentaciju iz razdoblja 5./4. stoljeća prije Krista. Vedran Barbarić prema podacima iz dnevnih novina i fotodokumentaciji Arheološkog muzeja u Splitu navodi da se 1957. godine provelo opsežnije istraživanje, te kako su se na gradini Rat istražile tri sonde.³⁶ Spominje objavu iz Slobodne Dalmacije o rezultatima istraživanja. Navodi se grčka i rimska keramika pronađena u gornjim slojevima sonda veličine 3 x 5 metara, veliku količinu lokalne keramike te podnice nekoliko objekata.³⁷ Što se tiče platoa, ondje je 1994. i 2006. godine provedeno rekognosciranje pri čemu je pronađen ulomak daunijske keramike koju Yntema smješta u 8. stoljeće prije Krista, te dva ulomka grčke keramike iz 5. stoljeća prije Krista (Slika 12.).³⁸ Riječ je o crvenofiguralnoj keramici atičke proizvodnje. Jedan ulomak imao je urezan grafīt u obliku grčkog slova „M“ na temelju kojega ga je Johnston datirao između 490. i 470. godine prije Krista smatrajući da je riječ zapravo o trgovačkoj oznaci (Slika 13.).³⁹

³⁵ Vrsalović, D., 1960., 44.

³⁶ Barbarić, V., 2006., 46.

³⁷ Barbarić, V., 2006., 46.

³⁸ Barbarić, V., 2006., 58.

³⁹ Barbarić, V., 2006., 58.-59.

Slika 12. – Fragment daunske geometrijske keramike (preuzeto od : BARBARIĆ, V., 2006., 58.)

Slika 13. – Dno lekita sa grafitom (preuzeto od : BARBARIĆ, V., 2006.,59.)

Akropola naselja omeđena je velikom nakupinom neobrađenog kamenja i poprilično rasutim ostacima prapovijesnog bedema čiji dio završava na prostoru južnih padina. Na zapadnom dijelu nalazi se jedan manji dio izvorno sačuvanog prapovijesnog zida, međutim kako se iznad njega nalazi velika koncentracija nabacanog kamenja vrlo je teško išta reći o samoj konfiguraciji obrambenog zida na tom dijelu.⁴⁰ Na području južnih padina, odnosno južne strane sačuvan je nešto veći dio izvornog lica zida

(Slika 14.).⁴¹

⁴⁰ Barbarić, V., 2010a.,159.

⁴¹ Barbarić, V., 2010a.,159.

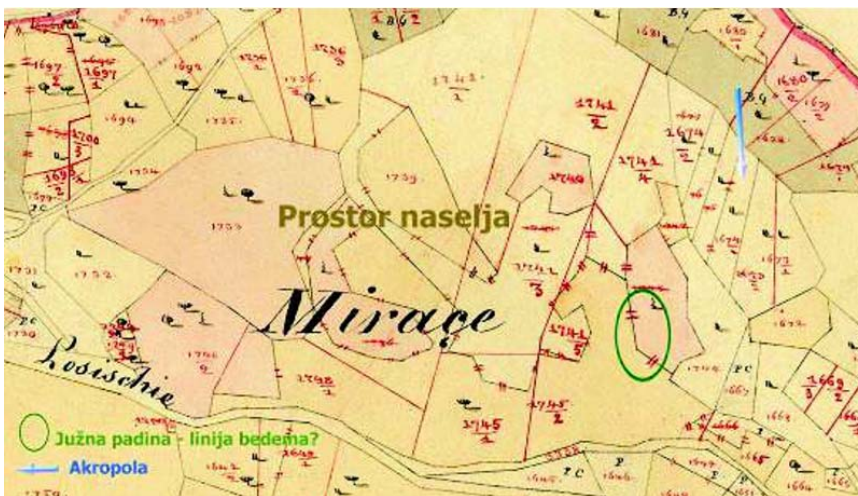

Slika 14. - Sačuvano lice bedema na južnoj strani (preuzeto od: BARBARIĆ, V., 2010., 159.)

Nadalje na temelju katastra iz 1876. godine uočeno je poklapanje granica čestica (osim na dijelu na kojem nema bedema) tako da se pretpostavlja da se upravo na tom prostoru koji je očišćen za sadnju vinove loze nekada nalazio izvorni bedem (Slika 15.).⁴² Također pri terenskom pregledu uočeni su veliki kameni blokovi ugrađeni u susjedne terase

koji dosta podsjećaju na one iz izvornog lica zida desetak metara dalje.⁴³ Prostor

prapovijesnog naselja daleko je veći od prostora unutar rasutih ostataka bedema te je prema procjeni obuhvaćalo oko 5 Ha, čiji je središnji dio činila ograđena akropola.⁴⁴ Širi prostor naselja danas je zahvaćen maslinicima, a jedan je njegov dio uništen zbog pokušaja ilegalne gradnje.

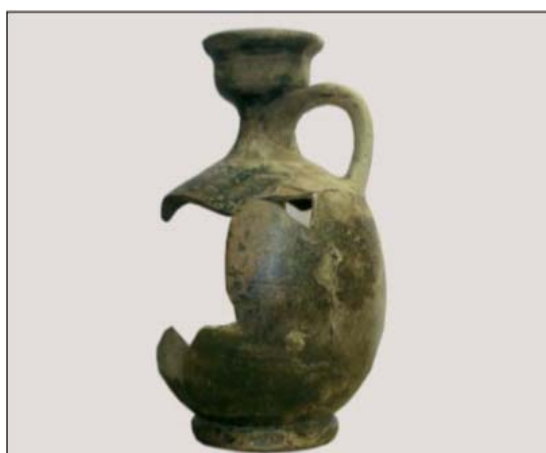
Slika 15. – Lokalitet Rat na katastru iz 1876. (preuzeto od: BARBARIĆ, V., 2010., 160.)

Uglavnom na cijelom tom području pronalaze se površinski ulomci keramike koji svjedoče o bogatom kulturnom sloju, a mogu se podijeliti u dvije skupine. Prvu grupu čini 80-ak fragmenata južnoitalske geometrijske keramike, odnosno dijelovi vrčeva i ola.

⁴² Barbarić, V., 2010a., 159.

⁴³ Barbarić, V., 2010a., 159.

⁴⁴ Barbarić, V., 2010a., 159.

Slika 16. – aribalični lekit (preuzeto od: BARBARIĆ, V., 2006., 53.)

Na manjem broju ulomaka uočeni su prepoznatljivi ukrasi karakteristični za posude daunijskog geometrijskog stila i daunijskog subgeometrijskog II. stila.⁴⁵ Drugu grupu ulomaka čini keramika iz grčkih radionica, a riječ je o crnofiguralnim, crvenofiguralnim i crnopremazanim posudama (Slika 16. i 17.).⁴⁶

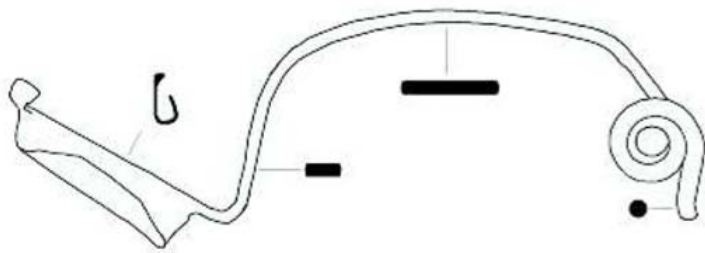
Slika 17. – dio skifosa (preuzeto od: BARBARIĆ, V., 2006., 53.)

Uz spomenute ulomke, potrebno je nadodati i pronađeni primjerak fibule tipa Baška za vrijeme rekognosciranja (Slika 18.). Riječ je o njevoj mlađoj inačici, s raskovanim lukom, koja datira u 4./3.stoljeće prije Krista.⁴⁷

⁴⁵ Barbarić, V., 2010a., 163.

⁴⁶ Barbarić, V., 2010a., 163.

⁴⁷ Barbarić, V., 2010a., 164.

Slika 18. – Fibula tipa Baška (preuzeto od : BARBARIĆ, V., 2010., 162.)

Arheološko istraživanje na prostoru akropole započelo je 2007. godine kada su istražene dvije sonde.⁴⁸ U **sondi 1** uočeno je više slojeva. Ispod površinskog, nalazio se sloj debljine 40-ak centimetara s prisutnim keramičkim ulomcima uglavnom domaće proizvodnje (Slika 19.).⁴⁹

Ispod tog sloja u debljini od 30-ak centimetara determinirano je više slojeva uglavnom uništenih izgaranjem jednog objekta te recentnim kopanjem terena zbog sadnje vinove loze.⁵⁰ Također, pronađeni su ulomci posuđa, ostaci uništene peći te podnica.⁵¹

Slika 19. – Posude iz slojeva nastalih uništenjem objekta (preuzeto od : BARBARIĆ, V., 2010,163)

S druge strane u **sondi 2** koja je istražena na sjevernom dijelu akropole, zbog utvrđivanja postojanja slojeva nastalih uslijed deponiranja materijala s akropole, uočena su tri sloja prije živca koji se nalazio na dubini 30 – 50 centimetara.⁵² Svi primijećeni slojevi nastali su prilikom erozije, te nisu sadržavali arheološki materijal.⁵³ Kako su razvoj i uloga brončanodobnih i željeznodobnih gradina na istočnoj obali Jadrana, pogotovo u srednjoj

Dalmaciji tek donekle poznati, u svrhu većih saznanja o njima napravljene su analize faune upravo s lokaliteta Rat da bi se utvrdile promjene u načinu lova, uzgoja i obrade.⁵⁴ Obađeni je koštani materijal iz razdoblja brončanog i željeznog doba.

Zbog intenzivnog poljodjelstva do dubine 40 – 50 centimetara došlo je do izmiješanosti željeznodobnih slojeva, međutim unatoč toj iznimci, ostali su slojevi odlično dokumentirani i

⁴⁸ Barbarić, V., 2010a., 164.

⁴⁹ Barbarić, V., 2010a., 164.

⁵⁰ Barbarić, V., 2010a., 165.

⁵¹ Barbarić, V., 2010a., 165.

⁵² Barbarić, V., 2010a., 165.

⁵³ Barbarić, V., 2010a., 165.

⁵⁴ Gastra, J.S., Cristiani, E., Barbarić, V., 2014., 9.

prosijavani kroz sito.⁵⁵ Ukupno je pronađeno 6887 kostiju, a na nekima su provedene radiokarbonske analize čime su dobivena dva datuma. Sloj 7.1 datiran je 1400. – 1260. prije Krista, dok je sloj 13 datiran 1770. – 1420. prije Krista.⁵⁶ Dakle, riječ je o prijelazu iz ranog u srednje brončano doba te srednjem brončanom dobu, dok najraniji materijal potječe čak iz slojeva ranog brončanog doba.⁵⁷

Rezultati analiza uspješno su determinirali upotrebu i način iskorištavanja životinja tijekom brončanog i željeznog doba. Njihovo upravljanje životinjskim resursima mijenjalo se kroz vrijeme. Primjerice, u srednjem brončanom dobu više se koncentriralo na proizvodnju vune, u kasnom brončanom dobu na uzgoj mesa, mlijeka i mliječnih proizvoda što je dokazano pronađenim utezima za tkalački stan i odraslim jedinkama životinja.⁵⁸ Povratak prema proizvodnji vune ponovno se javlja u željeznom dobu.

Na kraju potrebno je reći da su na gradini otvorene još dvije sonde koje još uvijek nisu znanstveno objavljene, a zanimljivost je ulomak cetinske keramike što je dodatno potvrdilo kontinuitet gradine od 3. tisućljeća prije Krista.⁵⁹

Gradina Koštilo smještena je na južnoj strani otoka iznad naselja Bol. Već u nazivu da se zaključiti da je riječ o nekakvoj utvrdi (od lat. riječi „castellum“). Gradina je po svojoj strukturi dosta nepristupačna, međutim zbog strateškog položaja pri kojem kontrolira uokolo plodna polja dominira praktički čitavom južnom stranom (Slika 20.).⁶⁰ Na samom vrhu uočeni su ostaci zidova, dok se na sjevernoj, susjednoj i jedinoj pristupačnoj, strani nalaze ostaci suhozidini obrambenih bedema. Dakle, na najvišoj točki smještena su dva zida koja se međusobno spajaju na sjeveroistočnom uglu pod pravim kutom, a izgrađeni su od donekle pravilnih tesanaca te povezani žbukom (Slika 21.).⁶¹ Sjeverni zid dužine je oko 13 metara, dok je istočni zid dužine 15 metara velikim dijelom uništen. Zidovi su široki oko 80 centimetara, dok im se visina kreće

⁵⁵ Gaastra, J. S., Cristiani, E., Barbarić, V., 2014., 11.-12.

⁵⁶ Gaastra, J. S., Cristiani, E., Barbarić, V., 2014., 12.

⁵⁷ Gaastra, J. S., Cristiani, E., Barbarić, V., 2014., 12.

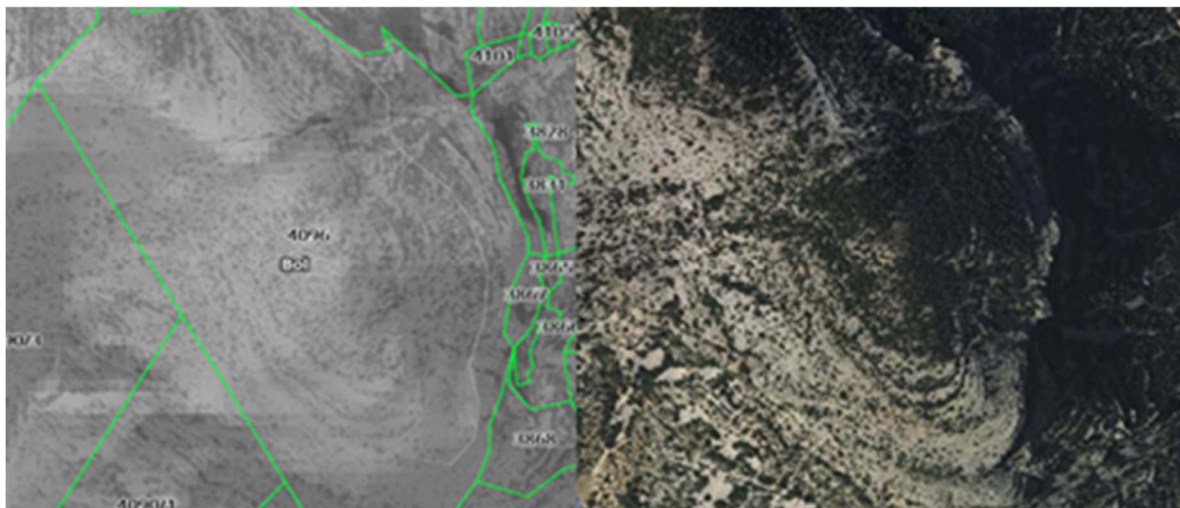
⁵⁸ Gaastra, J.S., Cristiani, E., Barbarić, V., 2014., 21.

⁵⁹ Barbarić, V. 2010c, 31.

⁶⁰ Vrsalović, D., 1960., 45.

⁶¹ Stančić et al., 2004., 54.

između 3 i 3,5 metara.⁶² Konstrukcija zida građena je slaganjem pravilnih tesanaca s vanjske i unutarnje strane, dok je međuprostor popunjen sitnim kamenjem, šutom te malterom zbog dodatnog učvršćenja.

Slika 20. – prikaz gradine Koštilo iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

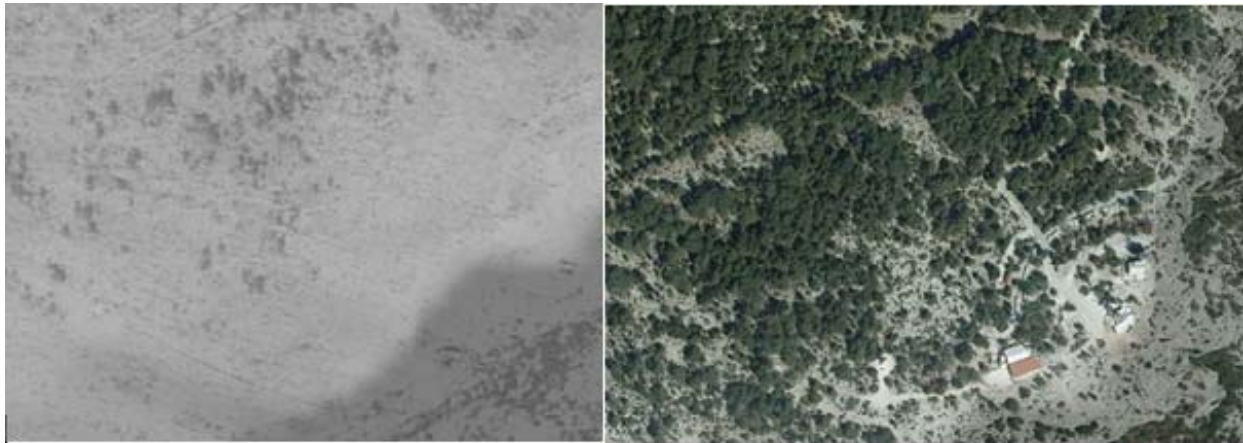

Slika 20. – Ostaci prapovijesnih obrambenih zidova na Koštilu (preuzeto od : VRŠALOVIĆ, D., 1960., 43.)

Na temelju dosadašnjih informacija moguće je zaključiti da su zidovi najvjerojatnije ojačavani i popravljani tijekom vremena, međutim njihovu točnu dataciju zasad nije moguće izreći zbog manjka databilnog arheološkog materijala što je rezultat same neistraženosti, ali sudeći prema gradnji svakako nemaju prapovijesno podrijetlo. Prapovijesno podrijetlo mogle bi imati tek spomenute suhozidne konstrukcije. Koštilo kao centralna gradina na južnom dijelu otoka, koja praktički kontrolira veliki dio Hvarskog kanala,

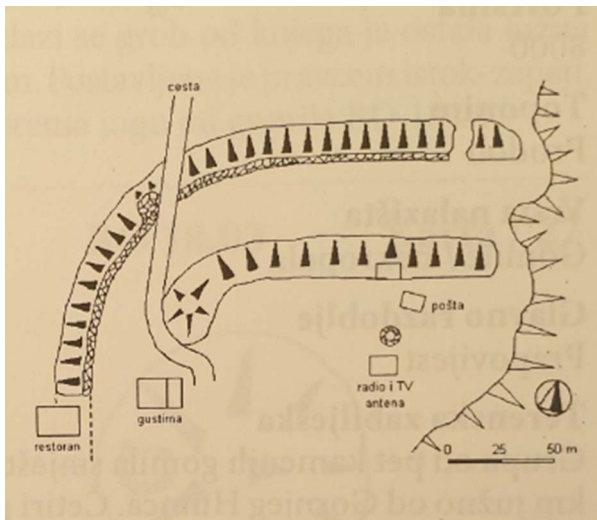
okolna polja podno nje te ima dobar uvid sa susjednom gradinom na Vidovoj gori, sigurno nudi potencijal za njezino daljnje proučavanje i istraživanje.

⁶² Vrsalović, D., 1960., 45.

Slika 21. – prikaz gradine Vidova gora iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Gradina Vidova Gora smještena je na južnoj strani otoka, na najvišoj točki visine 778 metara nadmorske visine. Na sjevernom prilazu vrha uočeni su prapovijesni ostaci zidina u paralelnom međuodnosu (Slika 22.).⁶³ Unutrašnji zid očuvan je u dužini 70 metara čiji zapadni dio završava gomilom promjera oko 18 metara. Nažalost gomila je gotovo u potpunosti uništena, a prvi spomen gomile donosi još M. Vrsalović 1937. godine.⁶⁴

Slika 22. – Crtež bedema na Vidovoj Gori (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004., 55.)

Drugi, vanjski zid proteže se polukružno na sjeverozapadnom dijelu, te dalje produžuje prema jugu. Njegova dužina iznosi oko 145 metara, a njegov zapadni dio također je uništen izgradnjom današnjeg restorana (Slika 23.).⁶⁵ Zidovi su široki oko 10 metara, dok je na vanjskom zidu širina povećana recentnom suhozidnom ogradom najvjerojatnije zbog učvršćenja. Za razliku od Koštila, na ovoj je lokaciji pronađena prapovijesna keramika i to više ulomaka brončanodobne lončarije.⁶⁶ Inače s

Vidove se gore pruža najbolji pogled na Hvarski

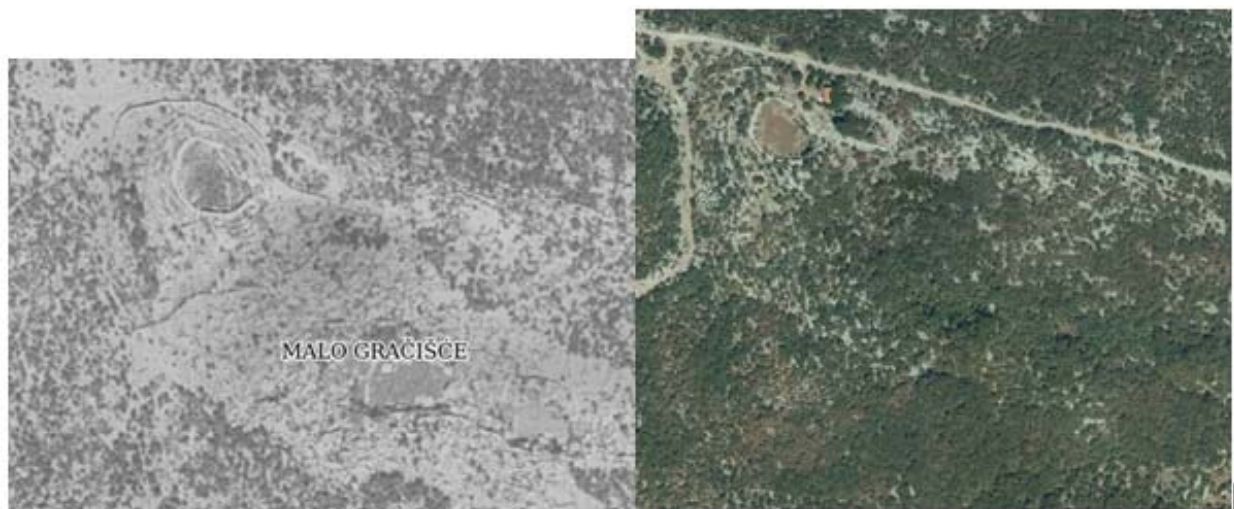
kanal i susjedne otoke, a kad je najbolja vidljivost za vrijeme bure vidi se i obala Italije.

⁶³ Vrsalović, D.,1960.,55.

⁶⁴ Vrsalović M.,1937., Vrsalović, D., 1960.,55

⁶⁵ Vrsalović, D.,1960.,55.

⁶⁶ Stančić et al., 2004.,55.

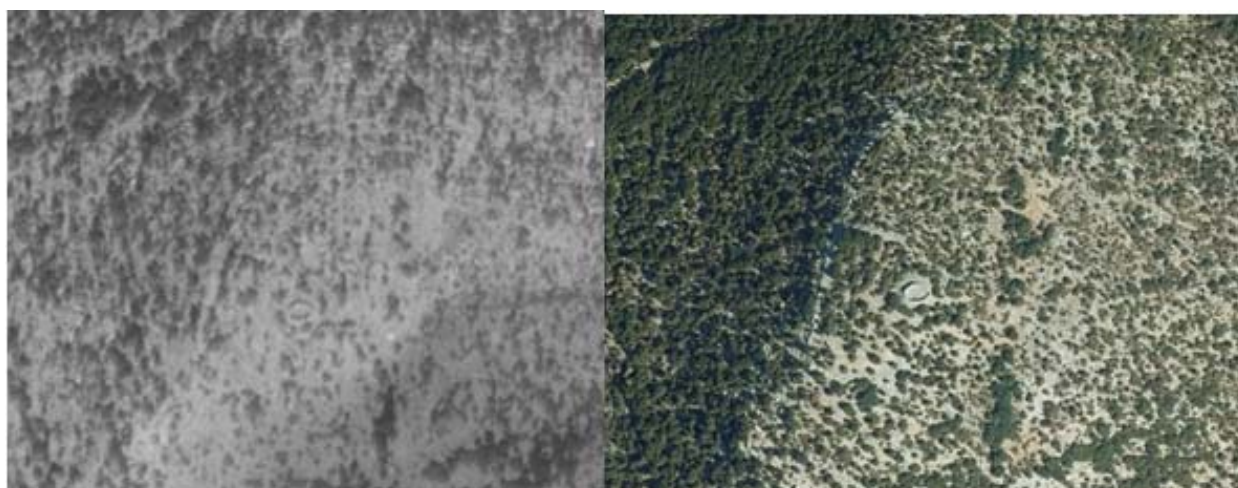
Slika 23. – prikaz gradine Malo Gračišće iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Gradina Malo Gračišće smještena je sjeveroistočno od Gornjeg Humca na brežuljku promjera 48 metara na čijem je položaju uočen obrambeni prsten čiji su temelji ostali sačuvani (Slika 24.). Zid je građen od grubo klesanih kamenih blokova dimenzije između 0,5 i 1 metar s unutrašnje i vanjske strane, dok je međuprostor ispunjen nabacanim kamenjem tako da ukupna širina zida iznosi oko 4 – 4,5 metara.⁶⁷ Na južnom dijelu zid se prekida u dužini desetak metara, a budući da su kameni blokovi na tom dijelu veći od ostalih, najvjerojatnije je riječ o ulazu na sam plato.⁶⁸ Ono što tu gradinu čini još zanimljivijom ostaci su suhozidne konstrukcije ispred samog ulaza što daje pretpostavku o složenom fortifikacijskom sustavu.⁶⁹

⁶⁷ Vrsalović, D.,1960.,46.

⁶⁸ Vrsalović, D.,1960.,46.

⁶⁹ Vrsalović, D.,1960.,46.

Slika 24. – prikaz gradine Hum iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Gradina Hum smještena je na brdu visine 443 metra istočno od naselja Gornji Humac. Na vrhu je uočen eliptičan obrambeni prostor građen tehnikom suhozida čija se konstrukcija bitno ne razlikuje od prethodno opisane (Slika 25.).⁷⁰

Slika 25. – prikaz gomile na gradini Hum (preuzeto od: http://www.dragodid.org/materijali/Bracki_suhozi_di_small.pdf)

Vidova gora te Gradac.⁷³

Bedem okružuje plato sa sjeverne, južne i zapadne strane.⁷¹ Zidovi su i ovdje debljine oko 4 metra, ali jedina razlika je nedostatak elemenata koji bi vukli na pretpostavku o složenom fortifikacijskom sustavu. Međutim, ono što ta gradina ima jest velika kamena gomila promjera 10 metara smještena na najistaknutijem mjestu platoa što bi ujedno objasnilo

njezinu funkciju limitnog tumula (Slika 26.).⁷²

Gradina kontrolira prostor sa svih strana, te komunicira s gradinama Gračišće, Velo Gračišće,

⁷⁰ Vrsalović, D., 1960., 46.

⁷¹ Stančić et al., 2004., 105.

⁷² Vrsalović, D., 1960., 47.

⁷³ Stančić et al., 2004., 105.

Slika 26. - prikaz gradine Gradac iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Gradina Gradac smještena je na brdašcu sjeveroistočno od Huma. Gradina se proteže u dužini oko 105 metara, dok joj širina iznosi oko 55 metara. Okružuje ju bedem čiji je najmasivniji dio na sjevernoj strani širine 17 metara, na zapadnom dijelu bedem ide duž živca, na istočnoj se također bedem jasno ocrta, dok je južna strana gotovo u potpunosti uništena recentnom zemljoradnjom (Slika 27.).⁷⁴ Zidove su također poprilično narušili kasniji zidovi srednjovjekovnog naselja Gradac pogotovo na prostoru platoa te na južnoj padini.⁷⁵

Slika 27. – prikaz bedema gradine Gradac (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 75)

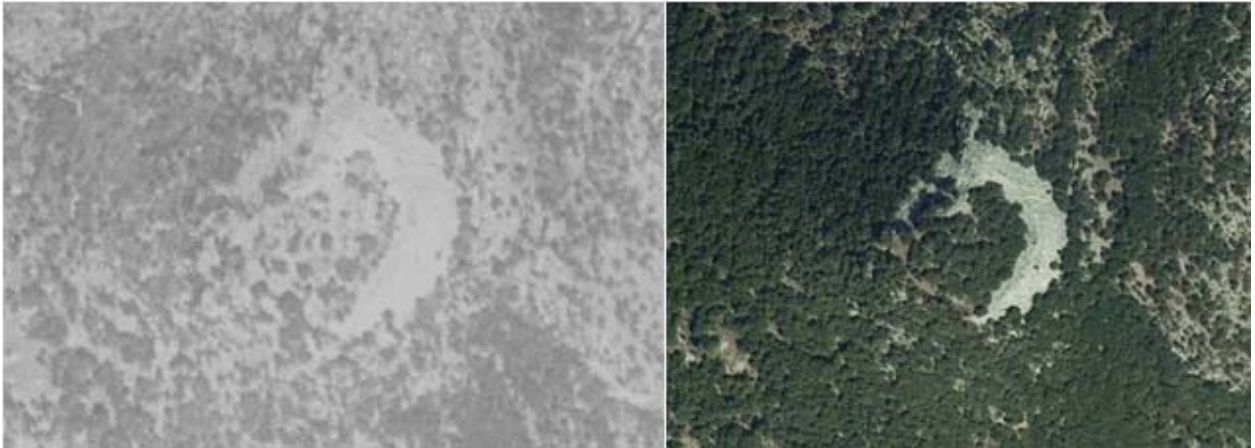
Na jugoistoku se dalje uočava nastavak zida debljine 3 – 3,5 metra koji je ujedno i najbolje očuvan, u dužini od 40-ak metara (Slika 28.). Ponovno se nailazi na kamenu gomilu uz zid na sjeverozapadnoj strani.⁷⁶ Dasen Vrsalović spominje nalaze unutar prostora gradine i to karakterističnu gradinsku

⁷⁴Stančić et al.,2004., 93.

⁷⁵ Vrsalović, D.,1960.,47.

⁷⁶ Vrsalović, D.,1960.,47.

grubu keramiku s primjesama vapnenca, ali spominje i informaciju da je M. Vrsalović kopajući 1926. i 1930. godine pronašao na jednom dijelu 3 – 4 komada ilirskog novca što jasno daje do znanja o kontinuitetu življenja na tom prostoru.⁷⁷

Slika 28. – prikaz gradine Velo Gračišće iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Gradina Velo Gračišće smještena je na brdu visine 219 metara na krajnjem istočnom dijelu otoka Brača u blizini naselja Selca. Kao i kod prethodnih gradina, ističe se strateški položaj zbog kontroliranja okolnih polja te brodova na tom dijelu otoka. Na platou brda uočavaju se ostaci obrambenih zidina građenih tehnikom suhozida čija se konstrukcija ovalno proteže sa sjeverne, južne i istočne strane (Slika 29.). Bedem je dužine oko 180 metara, širine do 20-ak metara, a visine čak do 4 metra (Slika 30.).⁷⁸ Na zapadnoj strani nalazi se litica zbog koje bedem nije bilo potrebno graditi.

⁷⁷ Vrsalović, D., 1960., 47.

⁷⁸ Stančić et al., 2004., 74.

Slika 29. – prikaz bedema gradine Velo Gračišće (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 75.)

Južni dio, koji gleda na plodna polja nema zid u dužini 40 metara što vrlo vjerojatno ukazuje na to kako s te strane nije navirala nekakva opasnost. Što se tiče materijala, prikupljeno je dosta ulomaka prapovijesne i rimske keramike.⁷⁹ Stanovnici naselja

Novo Selo za gradinu spominju legendu u kojoj su

*kažnjeni ljudi iz starih razdoblja na vrh brda za svoje grijeh morali nositi kamenje, te što je grijeh veći, veće bi bilo i kamenje.*⁸⁰ Gradina se nalazi na istočnom dijelu otoka odakle ima odličan vizualni kontakt mora i plovidbe od praktički Neretvanskog kanala do Splitskog bazena.

Slika 30. – Prikaz gradine Velo Gračišće iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

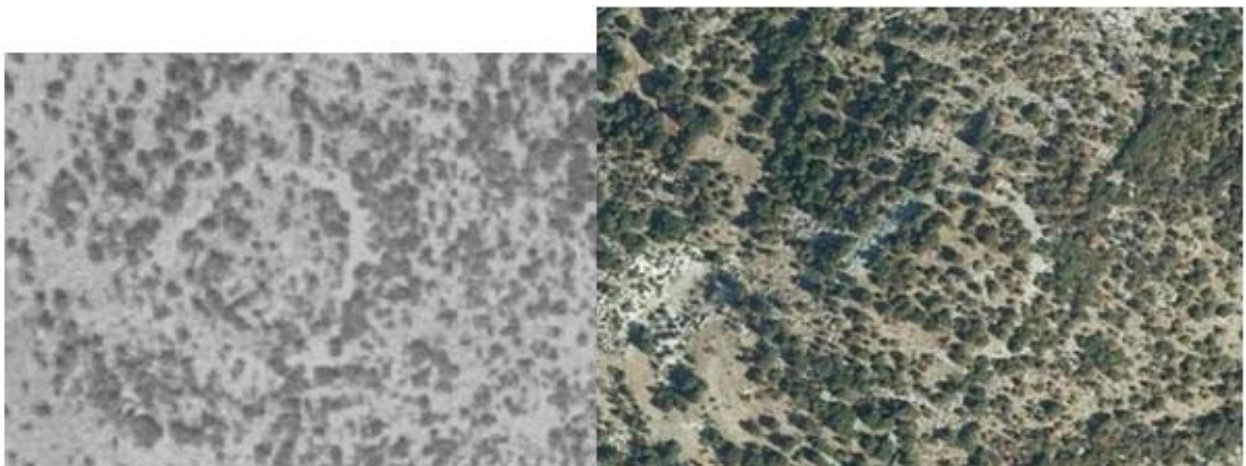
Gradina Velo Gračišće smještena je na brdu južno od naselja Pražnica na kojem su uočeni ostaci zidova. Riječ je o gradini kružnog tlocrta čiji promjer iznosi oko 70 metara, a najviša točka je na 546 metara nadmorske visine.⁸¹ Uočeni zidovi smješteni su uz sam rub platoa (Slika 31.). Građeni su od povećih nepravilnih kamenih blokova s dva lica, dok im je središnji dio ispunjen

⁷⁹Stančić et al.,2004,74

⁸⁰Stančić et al.,2004,74.

⁸¹Stančić et al.,2004.,64.

sitnim kamenjem.⁸² Nadalje primijećena je veća širina zida na istočnom dijelu što je rezultat lakšeg pristupa samom vrhu. Širina zida na istočnom prilazu iznosi oko 11 metara, dok mu najviša sačuvana visina iznosi oko 3 metra.⁸³ Izvorni gradinski zid visine 1 metar te širine 1 metar lociran je na istom mjestu, a po svemu sudeći ulazna vrata nalazila su se na južnoj strani.⁸⁴ Nadalje, na gradini je prikupljeno nekoliko ulomaka prapovijesne, odnosno najvjerojatnije brončanodobne keramike.⁸⁵ Ističe ju savršena kontrola nad okolnim i susjednim gradinama kao što su Gračišće, Malo Gračišće, Gradac i Hum, a s gradine se pruža i izvrstan pogled na istočni dio Hvara, zatim Brački kanal te Kozjak, Mosor i Biokovo.

Slika 31. – Prikaz gradine Malo Gračišće iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Gradina Malo Gračišće nalazi se na brdašcu visine 467 metara između naselja Pražnica i Gornji Humac na čijoj su lokaciji uočeni ostaci zidova (Slika 32.).⁸⁶ Sačuvani dio zida građen je od velikih kamenih neobrađenih blokova, a na sjeveroistočnoj strani očuvan je u dužini oko 35 metara (Slika 33.). S druge strane, na jugozapadnom dijelu također se naziru ostaci u dužini od 15 metara, a jugoistočno od zida također su uočeni ostaci velikih kamenih blokova koji vjerojatno predstavljaju vanjsku liniju obrane.⁸⁷ Gradina komunicira sa gradinama Gračišće i Velo Gračišće.

⁸²Stančić et al., 2004,65.

⁸³Stančić et al., 2004,65.

⁸⁴Stančić et al., 2004,65.

⁸⁵Stančić et al., 2004,65.

⁸⁶ Stančić et al., 2004,72.

⁸⁷Stančić et al., 2004,72.

Slika 32. – Ostaci zida prapovijesne gradine na položaju Malo Gračišće (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004.,61.)

platoa bedem je poprilično dobro očuvan, a njegova širina kreće se od 10 do 15-ak metara (Slika 34.).⁸⁹

Slika 33. – Sjeverni obrambeni bedem gradine Malo Gračišće (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004.,61.)

Malo Gračišće, Hum te Gradac.

Gradina Malo Gračišće smještena je na 405 metara nadmorske visine u blizini naselja Gornji Humac. Uokolo gotovo čitavog platoa uočeni su ostaci obrambenih struktura.

Na jugozapadnom dijelu platoa bedem nije uočen, međutim kako se na tom

dijelu nalazi prirodna terasa, moguće je da on tu nije ni postojao.⁸⁸ Na ostatku

Nadalje, bedem je formiran u dva podzida te se jasno uočavaju njegovi kraći dijelovi izvornog lica suhozida.⁹⁰ Na zapadnom dijelu opaža se sami ulaz širine oko dva metra. Tijekom rekognosciranja po cijelom platou unutar bedema pronađena je povećana koncentracija kućnog ljeva, te jedini ulomak prapovijesne posude.⁹¹ I ova gradina odlično komunicira sa susjednim gradinama Gračišće, Velo Gračišće,

⁸⁸Vrsalović, D., 1960.,46., Stančić et al.,2004,77.

⁸⁹Stančić et al., 2004,77.

⁹⁰Stančić et al., 2004,77.

⁹¹Stančić et al., 2004,77.

Slika 34. – Prikaz gradine Gračišće iz 1968. i 2018. godine (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Gradina Gračišće u blizini naselja Bol smještena je na 484 metara nadmorske visine čiji je plato prirodno zaštićen sa svih strana, iako je prostor unatoč tome svejedno opasan i utvrđen bedemima (Slika 35.). Gradina je vrlo dobro utvrđena, pogotovo na njezinom zapadnom dijelu gdje su ustanovljena čak tri bedema na tri visinska nivoa (Slika 36.).⁹²

Slika 35. – Gradina Gračišće (preuzeto od: http://www.dragodid.org/materijali/Bracki_suhozidi_small.pdf)

Bedem je na tom dijelu ujedno i najširi, oko 12 metara.⁹³ Cijela zapadna i sjeverna strana gradine zaštićena je dvojnim bedemom, dok je južna strana prirodno zaštićena padinom.⁹⁴ Od arheološkog materijala, prikupljen je veći broj prapovijesne keramike, osobito na jugoistočnom dijelu.⁹⁵ I ta gradina komunicira s ostalim gradinama Gradac, Hum, Velo Gračišće i Vidova gora, te ima dobar pogled na Brački i Hvarski kanal.

⁹²Stančić et al., 2004,86.

⁹³ Stančić et al., 2004,86.

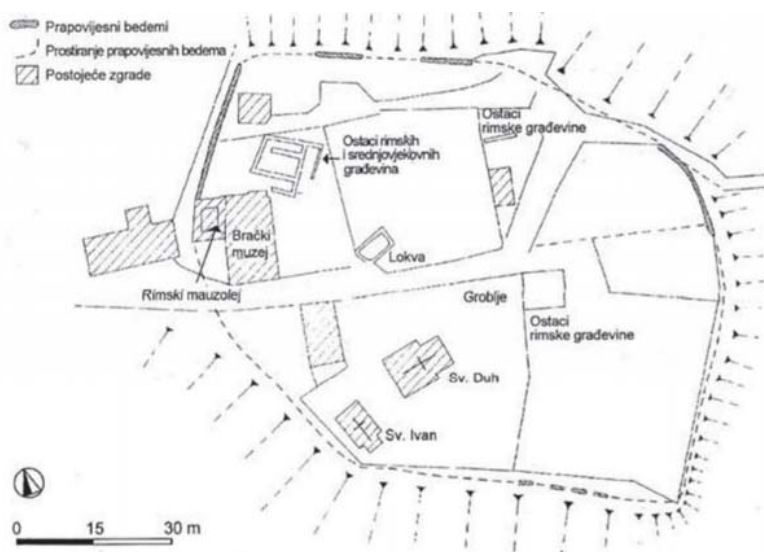
⁹⁴Stančić et al., 2004,86.

⁹⁵Stančić et al., 2004,86.

ŠKRIP

Najimpresivnije i najzanimljivije arheološko nalazište na otoku Braču zasigurno predstavlja Škrip. Gradina se nalazi na platou koji je na sjevernoj, južnoj i istočnoj strani obilježen padinama, dok je prilaz sa zapadne strane olakšan.⁹⁶ Sustav zidina škripske gradine vidljiv je na četiri mjesta (Slika 37.):

- a) zapadni zid vidljiv je kao temelj iskorišten za gradnju antičkog mauzoleja. Najbolje je očuvan, u dužini od 25 metara, a svojom visinom doseže čak 2,5 metra (Slika 38.).⁹⁷
- b) sjeverni zid djelomično je i mjestimično očuvan u dužini od 16 metara. Prema navodima Fabera i Nikolancija na sredini tog zida nalazio se ulaz napravljen od pravilno obrađenih blokova.⁹⁸ Lokalni naziv ovog ulaza su „Mala vratca“.
- c) istočni dio uočen je polukružno u dužini od 18 metara.

Slika 36. – Tlocrt škripske gradine (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004., 50.)

Na južnom dijelu nalaze se postepeno veliki kameni blokovi. Inače je ovaj dio vrlo strm. Moguće je da zida na ovoj strani nikada nije bilo zbog prirodne zaštite. Škripske bedeme stariji su autori poput Hrankovića, Ivaniševića, Prodića i Cicarellija smatrali grčkom tvorevinom, odnosno pothvatom grčkih kolonista iz Ambracije i Fokeje, međutim kako do danas nisu pronađeni drugi grčki nalazi, teorija je bačena sa strane.⁹⁹ Dovoljno je istaknuti da položaj Škripa nikako ne odgovara karakteru grčkih kolonija prvenstveno zbog udaljenosti od mora.¹⁰⁰ Nadalje, novija istraživanja dokazala su kontinuitet iz kasnog brončanog doba te se stratigrafski njegov

⁹⁶ Stančić et al., 2004, 123.

⁹⁷ Vrsalović, D., 1960., 68.

⁹⁸ Faber, A., Nikolanci, M., 1985., 7.-13.

⁹⁹ Ciccarelli, A., 2008., 31.

¹⁰⁰ Rendić-Miočević, D., 1954., 92.

razvoj prati i kasnije kroz željezno doba kroz sačuvanu liniju bedema s čije se vanjske strane nalaze predrimski grobovi.¹⁰¹

Slika 37. – Zapadna dionica zida u Škripu (preuzeto od: TOMAS, H., 2004., 75.)

Mnogi su autori povezivali Škrip s grčkom kolonijom poput A. Ciccarellija, te samo ime povezivali sa grčkim podrijetlom poput P. Skoka.¹⁰² On povezuje Škrip i uspoređuje ga s grčkim imenom mjesta „Skirphai“ koji pak vuče podrijetlo od riječi „skiros“ što bi u prijevodu značio „vapnenac“. Ako se uzme u obzir da čitavo ovo područje doista obiluje naslagama vapnenca i kamena za obradu, možda bi sami izvor imena imao smisla.

Također treba napomenuti da je bilo pokušaja utvrđivanja grčke naseobine na Braču povezivanjem kratice „ΔY“ na grčkom novcu s kolonijom, odnosno otokom Dyskelados čiji naziv prema antičkim izvorima nosi upravo otok Brač, međutim teoriju su mnogi znanstvenici odbacili.¹⁰³

Što se tiče tehnike gradnje zida, on uvelike slični onima u Pharosu, Jelsi, Issi, Epetiumu, odnosno zidovima iz faze grčke kolonizacije koji bi prema tome trebali datirati, odnosno ponuditi istu dataciju, a riječ je o 4./3. stoljeću prije Krista. Iako su postojali autori koji su zastupali tezu o grčkoj kolonizaciji Brača, ipak je Duje Rendić Miočević iznio protuargumente vezane za to. Kao glavni razlog naveo je smještaj Škripa čija lokacija odudara od ostalih grčkih kolonija smještenih uz more.¹⁰⁴ Isto tako sama gradnja i stil zidina nije nužan argument za postojanje grčke naseobine, već postoji mogućnost da su ga samo radili grčki majstori na poziv autohtonog stanovništva ili su pak starosjedioci gradili naučivši znanje od pridošlih Grka. Dakle Duje Rendić Miočević bedeme pripisuje Ilirima koji su preuzeli grčko znanje i graditeljske vještine, a s druge strane ističe njihovo povlačenje pred Grcima u samu unutrašnjost otoka.

¹⁰¹ Faber, Nikolanci, 1985., 28.

¹⁰² Ciccarelli, A., 2008, 31.

¹⁰³ Rendić-Miočević, 1954., 94.

¹⁰⁴ Vrsalović, D., 1960., 70.

Nadalje, opisujući škripske bedeme, u literaturi je više puta upotrebljen termin „kiklopski“. Pod tim nazivom smatra se i uzima u obzir stil gradnje bedema u kontekstu mikenske civilizacije čiji je razvoj karakterističan od 14. stoljeća prije Krista.¹⁰⁵ Kiklopske zidine po definiciji sastoje se od dva lica čiji je međuprostor ispunjen sitnijim kamenjem. Lica bedema građena od velikog su, neobrađenog kamenja koja su slagana u redove bez upotrebe vezivnog sredstva. Ispune među kamenjem činilo je sitnije kamenje koje bi se postavljalo radi ravnoteže i stabilnosti.

Novijim istraživanjima škripski bedem datiran je u kasno brončano doba ponajviše zbog sumnje u njegovu helenističku dataciju, ali i zbog pronalaska importiranog keramičkog posuđa.¹⁰⁶ Naime riječ je o dva ulomka keramike pronađena 1974. godine tijekom istraživanja u sondi u neposrednoj blizini zida, koja su datirana u LH IIIC razdoblje (oko 1200. – 1050. god. pr. Kr.), a drži se da pripadaju nekoj posudi zatvorenog tipa poput amfore ili hidrije.¹⁰⁷ Treći ulomak identične keramike otkriven je kasnijim istraživanjima na istom području. Pretpostavlja se, budući da su ulomci pronađeni u neposrednoj blizini zida, da bi mogli možda ukazati na nekakav kontakt sa samim Mikenjanima te da je sama gradnja bedema rezultat mikenskog uzora. Dakle, riječ je o bedemu sa zapadne strane naselja, ujedno i najdužem očuvanom zidu u dužini 30-ak metara.¹⁰⁸ Građen je poput suhozida s pravilno poredanim neobrađenim kamenim blokovima dimenzija oko 1 – 1,5 metara dužine te 0,5 – 0,7 metara širine čiji je međuprostor ispunjen sitnijim kamenjem.¹⁰⁹ Prema nekim pretpostavkama i mjerenjima nagađa se širina zida u iznosu od oko dva metra.¹¹⁰ Što se tiče ostalih dijelova, iz tlocrta je vidljiva sljedeća najduža dionica bedema u dužini od 20-ak metara uz istočni rub naselja, a još su potvrđene i dvije kraće na njegovom sjevernom rubu.

Na temelju opisanog, škripski bi bedem mogao po nekim karakteristikama odgovarati „kiklopskoj“ gradnji uz koji su pronađena tri ulomka mikenske keramike, međutim sve je to još uvijek nedovoljno da bi se govorilo o mogućem mikenskom utjecaju. S druge se strane mikenska keramika u to vrijeme transportira i sa susjedne obale na kojoj je utvrđeno nekoliko lokalnih radionica i više desetaka lokaliteta s mikenskom keramikom, a tek jedina iznimka je ta što ondje

¹⁰⁵ Iakovidis, 1999., 199.

¹⁰⁶ Kirigin B., 2002.,367.

¹⁰⁷ Tomas, H., 2008,74.-75.

¹⁰⁸ Tomas, H., 2008.,75.

¹⁰⁹ Tomas, H., 2008.,75

¹¹⁰ Tomas, H., 2008.,76.

još uvijek nije utvrđen „kiklopski“ stil gradnje.¹¹¹ Stoga je Škripu najbliži primjer kiklopske gradnje lokalitet Epir u Grčkoj. S druge strane, ukrasi na ulomcima nisu tipični samo za kasnoheladsko III C razdoblje već i za protogeometrijsko razdoblje što znači da bi ulomke mogli pripisati i postmikenskim posudama.¹¹²

Ipak potrebno je izvršiti analize gline kako bi se konačno razriješila nedoumica vezana za import. Helena Tomas mišljenja je da se termin „kiklopski“ zid ne bi trebao povezivati sa Škripom upravo zbog nepoznavanja istine njegove gradnje, ali i zbog toga što se navedeni termin koristi samo u kontekstu mikenskih naselja. Stoga predlaže prikladniji „megalitski“ naziv.¹¹³ Zbog nedostatka unutarnjeg lica zida, što je inače karakteristika mikenskih bedema, možda je ipak riječ o pogrešnoj interpretaciji.¹¹⁴

5. GOMILE

Drugi svjedok ovih razdoblja svakako su kamene gomile koje su prvenstveno služile tadašnjim stanovnicima kao mjesto ukapanja i zahvaljujući njihovoj konstrukciji njihov pronalazak je uvelike olakšan samim terenskim pregledom. Međutim treba biti oprezan jer svaka gomila ne označava prapovijesni ukop iz razloga što se njihov nastanak može povezati i s recentnim čišćenjem polja, maslinika i sl.

Uglavnom kad govorimo o načinima sahranjivanja treba izdvojiti skeletni način ukapanja te paljevinski ukop, to jest spaljivanje. S druge strane skeletni ukop može biti u ispruženom ili pak u zgrčenom položaju pri kojem se pokojnik polaže na zemlju te ograđuje kamenim pločama tako da grob podsjeća na neku vrstu kamene škrinje. Nakon toga nad samim se grobom podizala gomila.¹¹⁵

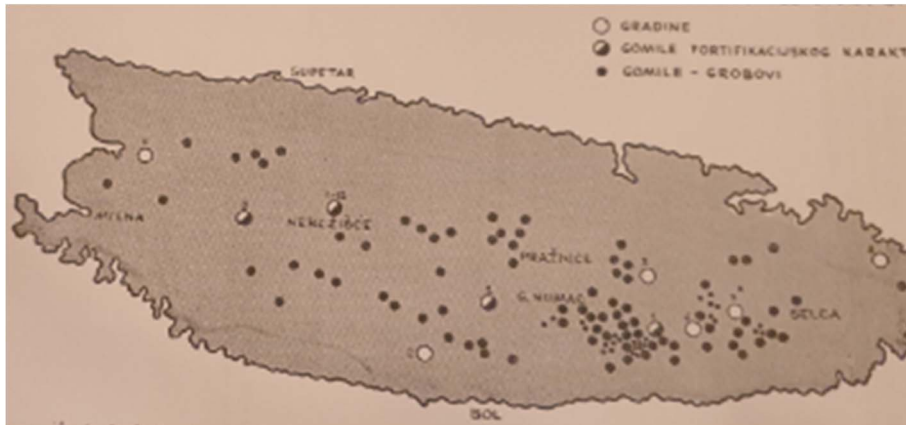
¹¹¹ Tomas, H., 2008.,76.

¹¹² Tomas, H., 2009.,401.

¹¹³ Tomas, H., 2008.,77,

¹¹⁴ Tomas, H., 2009.,401.

¹¹⁵ Vrsalović, D.,1960.,42.

Slika 38. – Prapovijesne gradine i gomile otoka Brača (preuzeto od: VRSALOVIĆ, D., 1960., 60.)

Na otoku Braču postoji popriličan broj gomila, međutim zbog neistraženosti mi o tim spomenicima gotovo da ništa ne znamo. S druge strane o gomilama čiji broj je veći u odnosu na gradine također malo znamo budući da nema

(izuzev njih nekoliko) pravih arheoloških saznanja u smislu njihova stručnog iskopavanja (Slika 39.). Većina je gomila ili neistražena ili pak nažalost devastirana. Popis gomila u funkciji grobova još je 1960. godine u 4. Bračkom Zborniku donio Dasen Vrsalović. Dao je pregled gomila na različitim područjima, odnosno ustanovio im je funkciju uzimajući različite faktore poput priča lokalaca, njihovu vidljivu devastaciju te njihov stručni pregled, to jest na nekim je primjerima proveo arheološko istraživanje.

Područje Bobovišća i Ložišća:

Slika 39. – Gomila Gnjilac (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004., 164.)

Srčana gomila (promjera 17 i visine 3 metra), **Gomila na Marangunske njive** (promjera 12 metara, visine 2,5 metra te **Vela gomila** uništena odnošenjem kamenja radi izgradnji ograda.¹¹⁶

Područje Nerežišća i Donjeg Humca (na sjeverozapadnoj strani D. Humca, između Ravnog Gnjilca i predjela Smokvice)

¹¹⁶ Vrsalović, D., 1960., 49.

Vela gomila (promjera 22 metra i visine 3,5 metra), **Gomila Gnjlac** (promjera 25 metara i visine 3,5 metra) čije su dimenzije danas manje zbog uzimanja kamenja (Slika 40.), **Gomila na Milavici** nažalost raskopana od strane ljudi zbog traženja blaga te **Brkatna Glavica**.¹¹⁷

Južno od Nerežišća:

Slika 40 - Prapovijesni grob od ploča na položaju Borščanova gomila (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004.,124.)

Borščanova gomila promjera 18 metara i visine 3 metra (Slika 41.), **Propadnja gomila** promjera 12,5 metara i visine 1,5 metar te **Gomila na Spile** u kojoj su pronađena četiri groba i jedan brončani prsten nakon kojeg je u cijelosti devastirana od strane lokalnog stanovništva zbog traženja blaga.¹¹⁸ Marović je 1979.

godine izveo pokusna istraživanja gomila uokolo Nerežišća pri čemu je u jednoj gomili otkrio predmete iz kasnog brončanog doba.¹¹⁹ Tek na jednom primjeru naišlo se na jedan bodež i prsten i to na grobu što je dosta neuobičajeno budući da se takvi predmeti (osim razbijenih posuda) pronalaze unutar groba.¹²⁰

Na području između Praznica i Nerežišća koji je u najmanjoj mjeri istražen, uočen je popriličan broj prapovijesnih gomila:

Gomila Trolokve (promjera 15 metara i visine 2,5 metra), zatim još jedna sličnih dimenzija, **Gomila Borovik** (promjera 14 metara, visine 1,8 metara), **Mala Visoka** (promjera 12 metara, visine 1,5 metra), **Gomila na Velo Čelo** (promjera 14,5 metra, visine 2 metra), **dvije gomile u Velo Čelo** (promjera 16 metara, visine 2 metra), **Gomila na Vrh Opolca** (promjera 20 metara, visine 3,5 metra), **Gomila na Vrh Stazic** (promjera 22 metra, visine 4 metra), **Gomila u Dobri Dolac** neustanovljenog promjera zbog devastacije, **Gomila na Dajinoj Glavici** (promjera 12

¹¹⁷ Vrsalović, D.,1960.,50.

¹¹⁸ Vrsalović, D.,1960.,50.

¹¹⁹ Batović, Š.,1983.,281.

¹²⁰ Batović, Š.,1983.,335.,Marović,I.,1981,7.

metara, visine 1,5 metara), **Gomila u predjelu Visoke** (promjera 28 metara, visine 4 – 4,5 metara) koja svojim položajem i veličinom daje na pretpostavku da je možda riječ o nekakvom utvrđenju, odnosno o gomili u smislu nekakve osmatračnice.¹²¹

Gomile na području Pražnica:

Slika 41. – Konja Gomila (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004., 60.)

Stražena gomila (promjera 30 metara, visine 3 metra), **Konja gomila** promjera 18 metara, visine 2,5 metara (Slika 42.), **Vićne gomile** – dvije gomile od kojih je jedna manja i u velikoj mjeri devastirana, dok je druga promjera čak 32 metra i visine 5,5 metara, **Gomila Počivala** devastirana zbog upotrebe

kamena pri gradnji puta, **Lužna gomila** također gotovo u potpunosti raskopana, te **Gomila na Zaloj strani** (promjera 17 metara, visine 4 metra).¹²²

Na području **Gornjeg Humca** uočio se najveći broj očuvanih gomila na otoku. Osim velikih gomila nailazimo i na gomile malih dimenzija:

¹²¹ Vrsalović, D.,1960.,51.

¹²² Vrsalović, D.,1960.,52.

Gomila na Klinje Glave čije dimenzije nije moguće odrediti zbog velike devastacije, međutim valja naglasiti da je Dasen Vrsalović uočivši ploče grobova upotrebljene na poblizjoj ogradi 1957. godine poduzeo manje iskopavanje pri čemu je naišao na očuvani grob ispod površinskog sloja na jugoistočnoj padini orijentacije istok – zapad.¹²³ Od pokojnika su pronađeni dijelovi bedrenih kostiju i čeljusti, a Vrsalović navodi da je pokojnik sahranjen u zgrčenom položaju te ograđen kamenim pločama s poklopnicom.¹²⁴ Ono što je zanimljivo jest da je iznad poklopnice bila zemlja što upućuje na način sahranjivanja, odnosno nasipavanja zemlje nad grobom prije samog polaganja kamenja.¹²⁵ Od priloga nije ništa pronađeno.

Slika 42. – Gomila kod crkve Sv. Mihovila (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004.,60.)

Zatim **Gomila za Glogovicu** (promjera 19 metara, visine 3,5 metra), **Gomila na Dvornici** (promjera 14,5 metara, visine 3 metra), **Gomila na Lukriku** (promjera 28 metara, visine 6 metra), **Gomila kod Sv. Jurja** (promjera 13 metara, visine 2,5 metra), **Gomila kod Orišja** (promjera 28 metara i visine 9 metara), **Gomila Zakilavce** (promjera 5,6 metara, visine 1,2 metra), **Gomila**

nad Okrajkom (promjera 18,5 metara, visine 4 metra), **Gomila nad Lokve** (promjera 5,8 metara, visine 1 metar), **Gomile na Stranice**: riječ je o osam gomila smještenih jedna blizu druge u blizini crkve sv. Mihovila, malih su dimenzija (promjera 5,5 metara i 0,5 metra visine), **Gomila kod sv. Mihovila** (promjera 25 metara, visine 4,5 metra) smještena s istočne strane crkve (Slika 43.). Vrsalović navodi tri groba smještena jedan za drugim u produžetku, dimenzija 167 x 55 centimetara, te uobičajeno obložena kamenim pločama (Slika 44.). Također navodi pronađene ulomke grubo pečene keramike, ali bez konkretnih informacija.¹²⁶

¹²³ Vrsalović, D.,1960.,52.

¹²⁴ Vrsalović, D.,1960.,52.

¹²⁵ Vrsalović, D.,1960.,53.

¹²⁶ Vrsalović, D.,1960.,54.

Slika 43. – grob u gomili sv. Mihovil (preuzeto od: http://www.dragodid.org/materijali/Bracki_suhozidi_small.pdf)

Zatim **Gomile na Drinskoj Glavici** gdje je ponovno riječ o njih osam, te je uglavnom riječ o gomilama malih i srednjih dimenzija, odnosno promjera 6 – 12 metara te visine 1 – 4 metra, **Gomila pod Nečevnicu** (promjera 28 metara, visine 4 metra), **Gomila za Firotov Dočić** (promjera 5,5 metara, visine 1,5 metra), uništene **Gomile na Rudinjoj Glavici**, **Vela gomila** (promjera 26 metara, visine 5,5 metra), **Gomile na**

Vrh Rapnjače od kojih je jedna promjera 6,4 metra i visine 0,9 metara u središnjem dijelu sadržavala grob veličine 170 x 65 centimetara orijentacije istok – zapad, **Gomila pod Kalinu** (promjera 6,4 metra i visine 1 metra), **Gomila na Vrh Prismena** (promjera 16 metara, visine 2,5 metra), **Gomile u predjelu Griža**, to jest riječ je o tri gomile od kojih jedna promjera 12 metara i visine 3,8 metra je u svom središnjem dijelu na dubini od 1,2 m sadržavala grob orijentacije istok – zapad, **Gomila na Draževcu** većim dijelom devastirana, **Gomila na Vrh Veščića** (promjera 14 metara, visine 3 metra), nažalost u velikoj mjeri uništena, **Gomile na Kruni** od kojih najveća ima promjer 18 metara i visine 6 metara, dok su ostale promjera 12 metara i visine 1,5 metra, **Gomila sv. Duh** većim dijelom uništena, stoga joj dimenzije nisu poznate te **Gomila na Vidovoj gori**.¹²⁷

¹²⁷ Vrsalović, D., 1960., 55.

Područje između Gornjega Humca i Selaca:

Gomila na Samaru (promjera 6 metara, visine 1,5 metra), **Gomila na Brizima** (promjera 18 metara, visine 4,5 metra) (Slika 45.).¹²⁸

Slika 44. – gomila na Brizima (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 76)

Gomile u predjelu Brizi – dvije gomile smještene neposredno jedna uz drugu. Prvoj je promjer 13 metara, a visina oko 0,9 metara te je poprilično razorena, dok je druga nešto manjeg promjera (Slika 46.).¹²⁹

Slika 45. – gomila promjera 13 metara (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 77.)

Gomile u predjelu Vrnice, većim dijelom uništene. Ističu se dvije gomile promjera 18 metara i visinom od 4 metra (Slika 47.).¹³⁰

¹²⁸ Vrsalović, D.,1960.,56.

¹²⁹ Vrsalović, D.,1960.,56., BULIMBAŠIĆ, S.,KOVAČIĆ, V.,2004.,77.

Slika 46. – jedna od gomila na predjelu Vrnice (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004.,78.)

Gomila na Tuče, Gomila na Jalovoj Pliši promjera 16 metara, visine 4 metra (Slika 48.).¹³¹

Slika 47. – gomila na glavici Jalova Pliš (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 83.)

Gomila pod Jalovom Pliši (promjera 14 metara, visine 2,5 metra), **Gomila Goli Brci** (promjera 13,5 metra, visine 3 metra), **Gomila na Humašcu, Gomila Mali Gaj** promjera 13 metara, visine 4,5 metra (Slika 49.).¹³²

¹³⁰ Vrsalović, D.,1960.,56., BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004.,78.

¹³¹ Vrsalović, D.,1960.,57., BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004.,83.

¹³² Vrsalović, D.,1960.,57., BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004.,81.

Slika 48. – gomila u Malom Gaju (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 81.)

Gomila na Gluhoj Smokvi promjera 16 metara, visine 4 metra (Slika 50.).¹³³

Slika 49. – gomila na Gluhoj Smokvi (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004.,79.)

Gomila na Bočnici promjera 14 metara, visine 2,5 metra (Slika 51.).¹³⁴

¹³³ Vrsalović, D.,1960.,57., BULIMBAŠIĆ, S.,KOVAČIĆ, V.,2004.,79.

¹³⁴ Vrsalović, D.,1960.,57., BULIMBAŠIĆ, S.,KOVAČIĆ, V.,2004.,79.

Slika 50. – gomila na Bočinici (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 79.)

Gomila Zaogradu sličnih dimenzija kao prethodna (Slika 52.).¹³⁵

Slika 51. – gomila Zaogradi (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 80.)

Gomila na Providalu promjera 20 metara, visine 4,5 metra (Slika 53.).¹³⁶

¹³⁵ Vrsalović, D.,1960.,57., BULIMBAŠIĆ, S.,KOVAČIĆ, V.,2004.,80.

¹³⁶ Vrsalović, D.,1960.,57, BULIMBAŠIĆ, S.,KOVAČIĆ, V.,2004.,80.

Slika 52. – gomila na Providalu (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 81.)

Tri gomile uokolo prethodne imale su u središnjem dijelu grob, odnosno ostatke skeleta.¹³⁷

Gomila na Grabovik (promjera 12 metara, visine 2 metra), **Gomila na Glavici od Sapnice** promjera 13 metara, visine 3 metra (Slika 54.).¹³⁸

Slika 53. – gomila na glavici Sapnici (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004., 82.)

Gomile u Zagradačkom polju, **Gomile na Glavici od Osritak** promjera 18 i 12 metara te visine 3 i 2,5 metra (Slika 55.), te **Gomila na Koprivice** (promjera 14 metara, visine 4 metra).¹³⁹

¹³⁷ Vrsalović, D.,1960.,58.

¹³⁸ Vrsalović, D.,1960.,58., BULIMBAŠIĆ, S.,KOVAČIĆ, V.,2004.,82.

¹³⁹ Vrsalović, D.,1960.,58., BULIMBAŠIĆ, S.,KOVAČIĆ, V.,2004.,82.

Slika 54. – gomila na glavici Osritak (preuzeto od: BULIMBAŠIĆ,S., KOVAČIĆ,V., 2004.,82.)

Općenito, bračke se gomile s obzirom na dimenzije i razmještaj u prostoru mogu podijeliti u tri grupe. Najbrojniju skupinu čine male i niske gomile, uglavnom ovalnog tlorisa i promjera 4,5 – 7 metara.¹⁴⁰ Njihova visina danas ne prelazi metar. Zanimljivo je da su razvrstane u skupine jedna uz druge, te gotovo uvijek na ravničarskom predjelu. Sljedeću skupinu čine gomile većih dimenzija, uglavnom promjera 14 – 30 metara.¹⁴¹ Visina im je dosta različita te varira 2,5 – 6 metara.¹⁴² Za razliku od prethodnih, taj tip gomila susrećemo i na padinama, uzvisinama, vrhuncima, ravnici. I najzad, treću skupinu čine gomile koje prema dimenziji slične prethodnim, međutim zbog njihove lokacije smatraju se obrambenim objektima. Riječ je o gomilama građenim na jako izraženim vrhovima, stoga se smatra da su imale ulogu osmatračnice/stražarnice.

Gomile nikada nisu stručno iskopavane te informacije o grobovima unutar njih imamo samo zbog njihove devastacije od strane lokalnog stanovništva koji su u potrazi za „blagom“ usput i „pružili“ određeno saznanje o njima. Gomile manjih dimenzija većinom imaju grob u obliku sanduka koji čine četiri velike kamene ploče postavljene „na nož“. Kako je riječ o dosta niskim gomilama, grob je vidljiv već u površinskom sloju. Riječ je o grobovima dimenzija 1 -1,7 x 0,6, m na temelju kojeg zaključujemo da se ritus pokapanja vršio u zgrčenom položaju. Tome svjedoče i arheološki dokazi pri kojem su se u sačuvanim grobovima bedrene kosti nalazile u dijagonalnom položaju.¹⁴³

U gomilama većih dimenzija nailazi se na više grobova. Kod primjera gomile kod Sv. Mihovila (Gornji Humac) grobovi su bili postavljeni kružno uz sam rub.¹⁴⁴ Pretpostavka da postoji i centralni grob u središnjem dijelu gomile.

¹⁴⁰ Vrsalović, D.,1960.,59.

¹⁴¹ Vrsalović, D.,1960.,61.

¹⁴² Vrsalović, D.,1960.,61.

¹⁴³ Vrsalović, D.,1960.,61.

¹⁴⁴ Vrsalović, D.,1960.,61.

Također valja naglasiti da u nekim gomilama koje su raskopane nisu nađeni nikakvi ostaci, međutim ne treba isključiti mogućnost da je možda riječ o paljevinskom ritusu, a vlasnici/lokalci jednostavno nisu zbog nestručnosti uočili tragove, odnosno vodili računa o njima.¹⁴⁵

Svakako ne treba samo gomile promatrati kao nekropole, iz razloga što prapovijesnih grobova ima i po slobodnim površinama, o kojima će kasnije biti riječi.

U radu doznajemo da su u bračkim gomilama s obzirom na njihovu dimenziju ustanovljene dvije vrste grobova

-duži (1,70 x 0,6) u kojima se pokojnik nalazi u ispruženom položaju

-kraći (1,10 x 0,6) u kojima je skelet položen u zgrčenom položaju.¹⁴⁶

Obje vrste grobova građene su na isti način, od kamenih ploča položenih okomito u zemlju, no kako iz ovih grobova nažalost nema arheološkog materijala za datiranje teško je zaključiti o kojem se prapovijesnom razdoblju radi. Marović je sklon mišljenju, uspoređujući ih s kamenim gomilama oko vrela Cetine da pripadaju razdoblju brončanog doba.¹⁴⁷

6. OSTALA NALAZIŠTA

6.1 NEKROPOLE NA RAVNOM

Općenito, većina informacija vezanih za život nekog etnika/stanovništva dolazi iz pogrebnih cjelina. Nadalje, dok je na većini istočne obale Jadrana utvrđen i objašnjen ritus pokapanja, na prostoru srednje Dalmacije poznat je tek manji broj grobnih cjelina. Koliko je dosad poznato, u razdoblju željeznog doba prevladavaju grobovi na ravnom, dok se pokapanje pod gomilama više veže za južnu Dalmaciju.¹⁴⁸ Treba uzeti u obzir da je riječ o posljedici utjecaja, odnosno o kombinaciji različitih tradicija, vjerovanja i novopridošlih etničkih elemenata.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Vrsalović, D.,1960., 61.

¹⁴⁶ Marović, I.,1963. 16.

¹⁴⁷ Marović, I.,1963.,17.

¹⁴⁸ Barbarić, V.,2010c., 57.

¹⁴⁹ Barbarić, V.,2010c., 57.

Nadalje, kroz pogrebni običaj utvrđena je društvena diferencijacija, a na temelju priloga utvrđuje se i kontakt s drugim zajednicama kroz prepoznatljivu materijalnu kulturu. Prvi materijalni dokazi prisutnosti arhajske grčke materijalne kulture pronalazimo upravo na otoku Braču. Riječ je o posudama korintske proizvodnje iz 7./6. stoljeća prije Krista pronađenim na gradini Rat.¹⁵⁰ Budući da je Brač isključen od naseljavanja Grka, moguće je da nađenu robu nisu donijeli sami korintski Grci već je ona došla kao posljedica trgovine sa susjednom obalom/otocima ili pak kao rezultat gusarskog plijena.¹⁵¹ Inače, putovi trgovine znaju biti veoma složeni. Primjer za to jest pronađeni ulomak crvenofiguralnog lekita atenske proizvodnje na gradini Rat na kojemu je urezana trgovačka oznaka čije podrijetlo dolazi iz južne Italije.¹⁵²

Dolaskom Grka i njihove trgovine na našu obalu, autohtone zajednice započinju s razmjenom i prihvaćanjem njihove materijalne kulture. Riječ je o razdoblju 6. stoljeća prije Krista pa sve negdje do 1. stoljeća prije Krista, odnosno do početka rimske dominacije našom obalom. Iako Grci nikad nisu naseljavali otok Brač, odnosno nije otkriveno niti jedno organizirano grčko naselje, ipak su tragovi njihove kulture vidljivi i na Braču u smislu kulturne i društvene situacije autohtonog stanovništva.¹⁵³ Ponajviše nam o tome govore arheološki nalazi. Na zapadnom dijelu otoka ispod naselja Bobovišća i Ložišća nalazi se uvala u duljini od 2 kilometara koja predstavlja izvrstan zaklon i mjesto za pristajanje brodova. Uvala se na kraju račva na dva dijela, jedan dio predstavlja današnju luku Bobovišća na moru, dok je drugi dio poznat pod imenom Vičja Luka.¹⁵⁴ Upravo nedaleko od tog mjesta 1908. godine pronađeni su grobovi čiji prilozi danas popunjavaju prapovijesnu zbirku Arheološkog muzeja u Splitu. Riječ je o iznimno važnim grobovima jer se susreće kombinacija autohtone i grčke materijalne kulture. Nalaze iz grobova detaljno su obradili Dasen Vrsalović, Ivan Marović te Mladen Nikolanci, a nedavno je njihov revizijski pregled obavio i Vedran Barbarić.¹⁵⁵

Na otoku Braču dokumentirane su dvije nekropole na ravnom koje potječu iz razdoblja željeznog doba.

¹⁵⁰ Barbarić, V., 2010c.,59.

¹⁵¹ Barbarić, V., 2010c.,59.

¹⁵² Barbarić, V., 2006.,58-59.

¹⁵³ Vrsalović, D., 1960.,63.

¹⁵⁴ Vrsalović, D., 1960.,64.

¹⁵⁵ Vrsalović, D., 1960,64.-68., Marović, I., Nikolanci, M.,1977.,5.-50., Barbarić V., 2006.,43.

1). ŽAGANJ DOLAC

Prilikom uklanjanja zemljanog nanosa zbog eksploatacije kamena, 1954. godine na lokaciji Žaganj dolac, kilometar zapadno od mjesta Sumartin otkrivena su četiri groba.¹⁵⁶ Grobovima se pozabavio Mladen Nikolanci koji je otišao izravno na teren, a njihov opis donosi Ivan Marović. Stanje grobova detaljno je dokumentirano te u radu donosim njihov pojedinačni opis.

Slika 55. – Lučna jednopetljasta fibula sa lančićem (fotografiju snimila: KELAVA.,K.)

ulomci keramičkih posuda.¹⁵⁷ Točan je položaj priloga nepoznat, a u grobu je pronađeno pet fibula, od kojih je samo jedna čitava. Riječ je o brončanoj jednopetljastoj lučnoj fibuli ovalnog presjeka s nožicom trokutastog oblika na čijoj se igli nalazio spiralni navoj na kojem je visio lanac duljine 32 centimetara napravljen od lijevanih prstenova (Slika 56).¹⁵⁸

Slika 56. – Narukvice od brončanog lima (fotografiju snimila: KELAVA., K.)

Grob I prema pričama radnika činile su dvije veće i dvije manje kamene ploče debljine oko 5 – 6 centimetara. Ploče su bile zabijene u zemlju te neobrađene. Pokojnik je pronađen u zgrčenom položaju s priložima, a izvan groba s njegove zapadne strane pronađeni su

Nadalje u grobu su pronađene tri narukvice rađene od tankog brončanog lima čiji je jedan kraj bio istanjen kako bi se mogao cjevasto oblikovati, dok je drugi završetak bio oblikovan iglom koja se uvlačila u cjevasti dio zbog učvršćenja (Slika 57.).¹⁵⁹ Ostatak priloga činili su brončana kopča s križolikom sredinom, brončano štitoliko dugme, brončana igla s bikoničnom glavom, naočarasti

¹⁵⁶ Marović, I.,1963.,5.

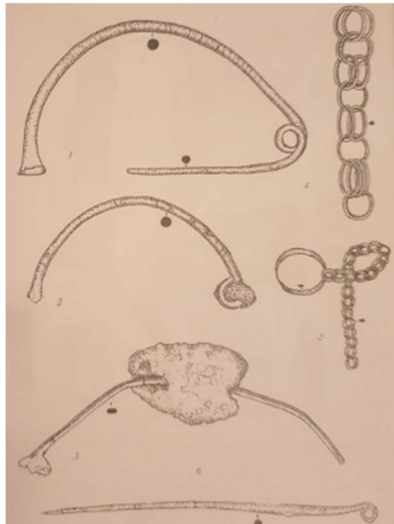
¹⁵⁷ Marović, I.,1963.,5.

¹⁵⁸ Marović, I.,1963.,5.

¹⁵⁹ Marović, I.,1963.,8.

privjesak te tri veća ulomka zrna jantara eliptičnog oblika koja su najvjerojatnije pripadala fibulama.¹⁶⁰ Što se tiče ulomaka keramičkih posuda utvrđeni su ostaci šest različitih posuda većih dimenzija.

Grob II oblikom je jednak kao i prethodni, ali mu je nažalost sadržaj nepoznat jer ga je iskopao dječak koji je izjavio da unutar groba nije bilo nalaza.¹⁶¹

Slika 57. – Fibule iz groba III. (preuzeto od: MAROVIĆ., I., 1963., 12.)

Grob III izgledom sličan prethodnim, bio je sastavljen od dvije manje i dvije veće ploče zabijene u zemlju, međutim ploče nisu bile od uobičajenog vapnenca već od mekane muljike koju lokalno stanovništvo u Sumartinu zovu još „lužnjača“.¹⁶² Grob se nalazio na dubini od 1 metar, bio je zatrpan zemljom i kamenjem te nije imao poklopicu.¹⁶³ Zbog debelog sloja zemlje ostaci skeleta i prilozi bili su djelomično oštećeni, a ustanovljeno je ukupno pet lubanja (tri veće i dvije manje) što je dovelo do zaključka da su u grobu pokopane tri odrasle osobe i dvoje djece.¹⁶⁴ Zanimljivo je da su uokolo groba pronađeni ostaci ugljena, te tanji sloj luga i ugljena koji inicira da je riječ o pogrebnom obredu oko grobne rake, odnosno paljenje nekakve žrtve ili spravljanje gozbe.¹⁶⁵ U prilog tome ide pronađeno

fragmentirano posuđe uokolo i unutar samog groba. Marović ističe da je vidljiv nastavak brončanodobne tradicije razbijanja posuđa i njihova bacanja uokolo groba, uspoređujući ga s kamenim gomilama oko vrela Cetine.¹⁶⁶ Što se tiče priloga, u grobu su pronađene četiri lučne fibule (Slika 58.), tri identične narukvice poput onih iz groba I., četiri primjerka manjih štitolikih dugmeta, dvije igle sa svitkastom glavicom i nekoliko različitih privjesaka.¹⁶⁷ Nađeno je i osam

¹⁶⁰ Marović, I., 1963., 8

¹⁶¹ Marović, I., 1963., 8.

¹⁶² Marović, I., 1963., 9.

¹⁶³ Marović, I., 1963., 9.

¹⁶⁴ Marović, I., 1963., 10.

¹⁶⁵ Marović, I., 1963., 10.

¹⁶⁶ Marović, I., 1963., 11

¹⁶⁷ Marović, I., 1963., 11.-13.

ulomaka različitih keramičkih posuda te je ponovo riječ o tipičnoj gruboj keramici debelih stijenki s primjesama kalcita.¹⁶⁸

Slika 58. - Perlice od staklene paste (fotografiju snimila: KELAVA., K.)

Grob IV ustanovljen je na temelju nalaza koje je Dasen Vrsalović dobio od lokalnog stanovništva iz Sumartina 1958. godine.¹⁶⁹ Riječ je o istoj lokaciji stoga je i definirana 4. grobna cjelina. Od nalaza su pronađeni lučna fibula, lančić sličan onima iz grobova 1 i 3 načinjen od brončanih kolutova, perlice (ukupno 85 staklenih perlica plave boje u kojima su utisnuti bijeli kolutovi) (Slika 59.) te dva probušena jantarna zrna diskoidnog oblika.¹⁷⁰ Jasno je da se osim grobova pod gomilama na otoku Braču pojavio još jedan način pokapanja kod kojeg se grobna škrinja nalazila zakopana u zemlju u kojoj je pokojnik sahranjen u zgrčenom položaju. Kao primjer uz Žaganj dolac svakako dolazi i Vičja Luka o kojoj će u nastavku biti riječi. Također jasno je da se ovdje radi o ravnim grobovima budući da su otkriveni u neposrednoj blizini jedan drugoga i ukopani u zemlju.¹⁷¹

Što se tiče usporedbe s drugim lokalitetima vidljiva je velika sličnost s liburnskim grobovima iz Nina gledajući način pokapanja, a s druge strane gledajući materijal također valja reći da on više slični liburnskom kulturnom inventaru negoli delmatskom.¹⁷² Svakako ne smije se izbaciti usporedba s lokalitetima na području Hercegovine koji pripadaju delmatskoj kulturnoj grupi pod čijim se teritorijem našao i otok Brač. Analizirajući materijal iz grobova Ivan Marović ističe nekoliko činjenica. Pronađene lučne fibule ovalnog presjeka s jantarnim zrnom pripaja liburnskom teritoriju ukazujući njihovu dataciju na temelju Batovićeve periodizacije. Prema

¹⁶⁸ Marović, I., 1963., 14.

¹⁶⁹ Marović, I., 1963., 14.

¹⁷⁰ Marović, I., 1963., 14.

¹⁷¹ Marović, I., 1963., 17.

¹⁷² Marović, I., 1963., 19.

Batoviću ovakav tip fibula karakterističan je za 8. – 6. stoljeće prije Krista.¹⁷³ Nadalje, takav tip fibula uvrđen je i na japodskom prostoru, u manjoj mjeri.¹⁷⁴

Zatim ulomak fibule iz groba IV uspoređuje s fibulom tipa Baška čija je rasprostranjenost utvrđena gotovo po cijeloj istočnoj obali Jadrana, a prema Batoviću pojavljuje se u IV. fazi željeznodobne kulture, odnosno u razdoblju 600 – 500. prije Krista¹⁷⁵

Većina pronađenih narukvica pokazuje karakteristike onih iz ninske nekropole, osim narukvice formirane od spiralnih navoja čiji kraj završava izduženom i istanjenom žicom koju nalazimo na delmatskom području, to jest na lokalitetima Grude, Gorica, Otišići, Livno te Rakitno.¹⁷⁶

Što se tiče igala, pronađene su dvije vrste, one s bikoničnom glavicom, rijetke na liburnskom i delmatskom prostoru, te one sa svitkastom glavicom koje pronalazimo na nekoliko delmatskih lokaliteta kao što su Crvenica, Gorica i Postranje, ali i na liburnskim, japodskim i istarskim lokalitetima.¹⁷⁷ Riječ je o igli širokog vremenskog raspona, a Batović ju je smjestio u II. fazu liburnske kulture, međutim ipak najveći broj ovakvih igala pripada razdobljima 6. i 5. stoljeća prije Krista.¹⁷⁸

Od preostalih metalnih predmeta treba spomenuti puceta štitolikog oblika sa šiljkom na vanjskoj strani koja su poznata na delmatskom teritoriju (Postranje, Crvenica) te brončani lančići kao ukrasni dijelovi fibula poznati i u liburnskom i u delmatskom kulturnom inventaru, vezani za 6. i 5. stoljeće prije Krista.¹⁷⁹

Što se tiče staklenih perli, one se javljaju na ostalim delmatskim nalazištima, dok jantarna zrna nisu toliko česta. Njih obilato pronalazimo na liburnskom i japodskom teritoriju već od I. faze.¹⁸⁰

O keramičkom inventaru nije ništa određenije moguće reći osim da je riječ o prilično velikim posudama koje su najvjerojatnije povezane s pogrebnim ritualom.¹⁸¹

¹⁷³ Batović, Š., 1965.,62.

¹⁷⁴ Drechsler-Bižić, R.,1961.,76.

¹⁷⁵ Marović, I., 1963.,20.

¹⁷⁶ Marović, I., 1963.,20.

¹⁷⁷ Marović, I., 1963.,21.

¹⁷⁸ Marović, I., 1963.,21.

¹⁷⁹ Marović, I., 1963.,22.-23.

¹⁸⁰ Marović, I., 1963.,23.

¹⁸¹ Marović, I., 1963.,23.

Š. Batović grobove iz Žaganj dolca stavlja u svoju II. fazu delmatske kulturne skupine, odnosno u 8. i 7. stoljeće prije Krista, dok su Marović i Čović više mišljenja o njihovoj kasnijoj dataciji, odnosno više su priklonjeni III. fazi.¹⁸²

2.) VIČJA LUKA

Lokalitet je smješten na istočnoj obali uvale Vičja Luka u mjestu Bobovišća na moru, odnosno oko 150 metara od mora. Grobovi su prvi put otkriveni u ljeto 1908. godine pri čišćenju zemlje za sadnju vinove loze. Ukupno su otkrivena četiri groba. Seljak koji je krčio zemlju tom prigodom odmah je otvorio 1. grob te je jedan dio nalaza zadržao kod sebe, dok je drugi dio nalaza uzeo tadašnji vlasnik zemljišta. Arheološki muzej u Splitu nakon dojave o pronađenim grobovima zamolio je tadašnjeg vlasnika da im dopusti sudjelovati prilikom otvaranja drugog groba, odnosno da im omogući da zabilježe sve nalaze.

Nakon nekoliko dana, pronađen je i odmah otvoren treći grob, dok je četvrti grob ostao neotvaran zbog dolaska tadašnjeg tajnika arheološkog muzeja na teren.¹⁸³ Upravo zahvaljujući njegovoj detaljnoj dokumentaciji nalazi su ugledali svjetlo dana u publikacijama. Grobovi su pronađeni na dubini od dva metra te su imali poklopicu, odnosno bili su pokriveni pločama.¹⁸⁴

Prije obrade materijala u grobovima potrebno je spomenuti još nekoliko informacija. Godine 1957. pod vodstvom Mladena Nikolancija provedena su sondažna istraživanja u blizini netom spomenutih grobova. Tom prigodom ustanovljena je još jedna grobna jama u kojoj je nađen jedan srebrni novčić grada Krotona te jedan ulomak staklene geme.¹⁸⁵ Riječ je o srebrnoj nominali s prikazom Apolonovog tronošca, grčkom legendom „PO“ i prikazom ptice močvarice na lijevoj strani.¹⁸⁶ Nađen je izoliran u zemlji, a pretpostavlja se da je pripadao nekom od grobova. Emisija ovog novca započinje sredinom 6. stoljeća prije Krista, a završava oko 500. godine prije Krista.¹⁸⁷

Osim Nikolancija, probne sonde izvršio je Ivan Marović i to na samoj gradini Rat, pri čemu je ustanovio da se radi o višeslojnom naselju, odnosno naselju s kontinuitetom življenja pri čemu je

¹⁸² Čović, B.,1987.,447.

¹⁸³ Marović, I., Nikolanci, M.,1977.,7.

¹⁸⁴ Marović, I., Nikolanci, M.,1977.,7.

¹⁸⁵ Marović, I., Nikolanci, M.,1977.,6.

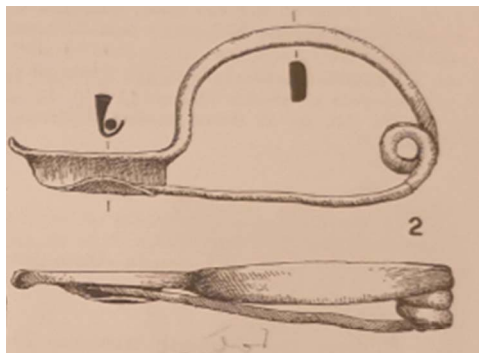
¹⁸⁶ Nikolanci, M.,1966.,100.

¹⁸⁷ Nikolanci, M.,1966.,101.

i otkriven ulomak crnofiguralne keramike s motivom pasa u trku.¹⁸⁸ Riječ je o ulomku dimenzija 4,3 x 4,8 centimetara s prikazom dvaju pasa. Kod jednoga je sačuvana glava i dio trupa, dok je kod drugog psa vidljiv donji dio s repom.¹⁸⁹ Na temelju zakrivljenosti donjeg ruba zaključeno je da se radi o kiliksu, odnosno posudi za ispijanje pića, najvjerojatnije atičke proizvodnje.¹⁹⁰ I najzad, potrebno je spomenuti 1971. godinu kada je prilikom kopanja kanala za vodovod u Vičjoj Luci pronađen još jedan grob, međutim zbog neupućenosti arheološkog muzeja tom prigodom nije ništa poduzeto, ali na sreću vlasnik zemljišta skupio je predmete i poklonio ih arheološkom muzeju.¹⁹¹

Stanje grobova detaljno je opisano te u radu donosim njihov pregled.

Grobu I ujedno i prvom pronađenom grobu nažalost nedostaju podaci vezani za izgled i položaj pokojnika, međutim inventar nalaza poprilično je dobro dokumentiran i publiciran. Najveći dio priloga činile su fibule i nakit. Pronađene su brončane ranolatenoidne fibule čija nožica završava ovalnim izduženjem (Slika 60.).¹⁹² Uz jantar, pronađeno je i jedno stakleno zrno s ljubičastim točkicama u bijelom krugu koje je nažalost danas izgubljeno, tri brončane igle, narukvice izrađene od tankog brončanog lim te tri brončana koluta.¹⁹³

Slika 59. – Ranolatenoidna fibula (preuzeto od: MAROVIĆ, I., NIKOLANCI, M., 1977., 9.)

Naposljetku treba spomenuti keramičke predmete, odnosno keramičke kaleme izrađene od tipične grube keramike s primjesama kalcita. Kalem kao utilitarni predmet nije rijedak nalaz u kontekstu naselja, međutim kao dio grobnih priloga ipak nije tako čest, bar prema dosadašnjem stanju grobova na srednjodalmatinskom području.¹⁹⁴ Na liburnskom području kalem kao prilog pronalazimo u grobu 53 u Ninu, a prema Batovićevoj

¹⁸⁸ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 6.-7.

¹⁸⁹ Nikolanci, M., 1966., 105.

¹⁹⁰ Nikolanci, M., 1966., 105.-106.

¹⁹¹ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 7.

¹⁹² Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 10.

¹⁹³ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 10.

¹⁹⁴ Barbarić, V., 2006., 47.

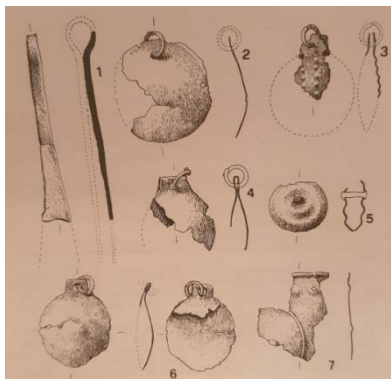
kronologiji datiran je u 6. stoljeće prije Krista.¹⁹⁵ Inače kalemi se pojavljuju često kao prilog u ženskim grobovima na području Italije, a ustanovljena je i njihova prisutnost u Dolenjskoj skupini (u stupnju certoške fibule) opet iz 6. i prve polovice 5. stoljeća prije Krista tako da se može zaključiti da naš ukop pripada ženskoj osobi.¹⁹⁶

Slika 60. – Kaciga iz groba II (fotografiju snimila: KELAVA., K.)

Grob II pronađen je 25 metara od prethodnog, ali nažalost o njegovom točnom izgledu, položaju i broju pokojnika ne znamo ništa. Što se tiče nalaza njihove informacije objavljene su samo zahvaljujući katalogu prapovijesne zbirke. Svakako najzanimljiviji nalaz iz ovog groba predstavlja brončana grčko-ilirska kaciga, nažalost fragmentirana (Slika 61.). Očuvana su četiri

velika ulomka, te puce za učvršćenje perjanice.¹⁹⁷ Obrazni su dijelovi, odnosno paragnatide imale ukrašene rubove od žigosanih kružnica uz koje se nalazio urezani žlijeb, a na jednoj paragnatidi vidi se ostatak rupice koja je služila za vezivanje kacige.¹⁹⁸

Slika 61. – Inventar groba II (preuzeto od: MAROVIĆ, I., NIKOLANCI, M., 1977., 12.)

Od ostalih nalaza treba nabrojati jednu brončanu šivaću iglu, dva dugmeta polukružnog oblika, ulomak pojasa u vidu tankog brončanog ornamentiranog lima, brončane ukrasne privjeske izrađene od dvije limene površine diskoidnog oblika čije je središte spojeno brončanom zakovicom na kojem se nalazi ušica s provučenom karičicom te ulomak brončane pincete (Slika 62.).¹⁹⁹ Zanimljivost te grobne cjeline jest nedostatak fibula, a grobni inventar bi se mogao podijeliti u dvije skupine. Jedan dio čini muška oprema s pojasom od ornamentiranog brončanog

¹⁹⁵ Barbarić, V., 2006., 48.

¹⁹⁶ Barbarić, V., 2006., 48.

¹⁹⁷ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 11.

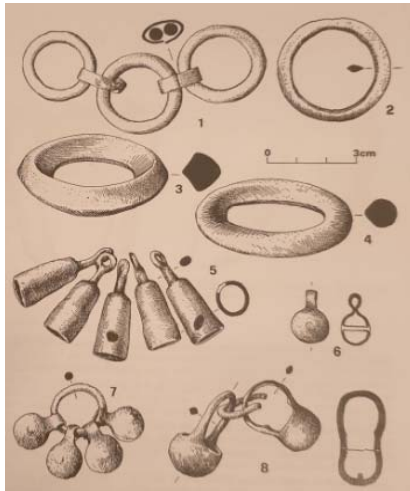
¹⁹⁸ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 11.

¹⁹⁹ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 12.

lima i diskoidnih privjesaka, grčko-ilirske kacige i pincete, a drugi dio predstavlja žensku opremu sa šivaćom iglom i staklenim perlicama. Upravo je spomenuti pojas bio od iznimne važnosti za datiranje groba u 5. stoljeće prije Krista.

Slika 62. – Kaciga iz groba III (fotografiju snimila: KELAVA, K.)

Slika 63. – Brončani kolutovi i privjesci (preuzeto od: MAROVIĆ, I., NIKOLANCI, M., 1977., 14,16.)

Grob III dokumentiran je bolje od prethodnih grobova zbog prvenstveno starih fotografija iz 1908. godine. U grobu je pronađen veliki broj raznovrsnih nalaza od kojih je svakako najzanimljivija brončana kaciga s četvrtastim isječkom za lice, ovalnim isječkom za uho te tjemanim žlijebom na koji je dolazila perjanica (Slika 63.).²⁰⁰ Takav se tip kacige s okruglim izrezom za uho povezuje sa halkidskim tipom kacige (tip IIIb)²⁰¹ koji je prvi uočio i prepoznao Furtwangler na temelju prikaza na vazama.²⁰² Nikolanci je mišljenja da ta kaciga predstavlja direktni grčki import, a Kunze taj tip kacige pronalazi na novcu makedonskog kralja Arhelaja iz 5. stoljeća prije Krista.²⁰³ Rubovi kacige ukrašeni su dvjema prugama u kojima su nanizani žigosani kružići.²⁰⁴

Nadalje u grobu je pronađeno mnogo brončanih kolutova (ukupno 65 komada).²⁰⁵ Brojem ne zaostaju ni brončani privjesci raznih veličina i oblika. Riječ je o privjescima u obliku izduženog zvončića, u obliku košarice, naočarasti privjesci od brončane žice, u obliku kuglice s ušicom za pričvršćivanje, trokutasti privjesci od brončanog lima, ovalni i

²⁰⁰ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 21.

²⁰¹ Teržan B., 1995., 87.

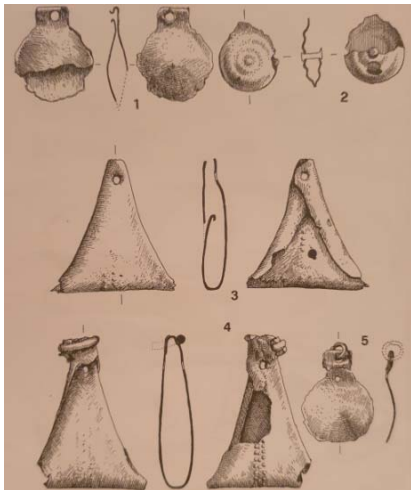
²⁰² Nikolanci, M., 1959., 84.

²⁰³ Nikolanci, M., 1959., 84.

²⁰⁴ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 21.

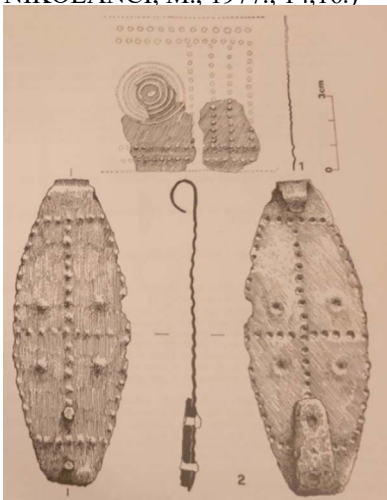
²⁰⁵ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 13.

²⁰⁶ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 15.

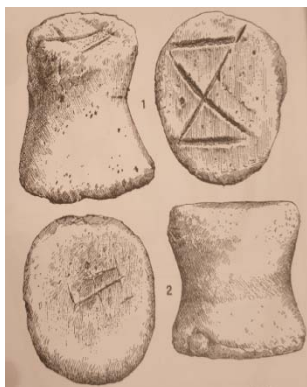
Slika 64. - Brončani kolutovi i privjesci (preuzeto od: MAROVIĆ, I., NIKOLANCI, M., 1977., 14,16.)

Kao istaknuti nalaz treba spomenuti pojas, odnosno njegove pronađene dijelove. Riječ je o ulomcima tankog brončanog lima čija je površina na rubu ukrašena paralelnim nizom iskucanih polukuglica, a po sredini plastičnim kružnicama te kopča eliptičnog oblika također ukrašena nizom iskucanih polukuglica čiji nizovi po sredini tvore oblik križa.²⁰⁷ Na drugoj strani na jednom je dijelu lim savijen zbog zakapčanja, a drugi je dio zamijenjen užim željeznim limom kojemu nedostaje kuka (Slika 66.).

Slika 65 - Dio pojasa i kopča (preuzeto od: MAROVIĆ, I., NIKOLANCI, M., 1977.,17.)

Sljedeću kategoriju nalaza čine narukvice od tankog brončanog lima oblikovane ili poput cijevi s zašiljenim krajevima ili poput neprekinute kružnice čiji su se krajevi uvlačili jedan u drugi.²⁰⁸ Od ostalih nalaza tu su ulomci brončanih pinceta, brončano dugme, ranolatenoidne i fibule čija nožica završava životinjskom glavom (ovca, koza), udica, igle raznih oblika (dvojne to jest omega igle i igle sa žicom ovijenom oko jednog kraja) te niz od plavih i smeđih perlica od staklene paste.²⁰⁹ I u ovom slučaju

Slika 66. - Keramički kalemovi (preuzeto od: MAROVIĆ, I., NIKOLANCI, M.,1977.,26.)

mogao bi se grobni inventar razvrstati u dvije grupe. Mušku nošnju sačinjavaju grčko-ilirska kaciga, pojasna kopča od brončanog lima s privjescima, igle omega tipa, te ulomci triju pinceta. S druge strane žensku nošnju čine ogrlica od staklenih perli, tri narukvice te brončani pršljen tkalačkog stana.

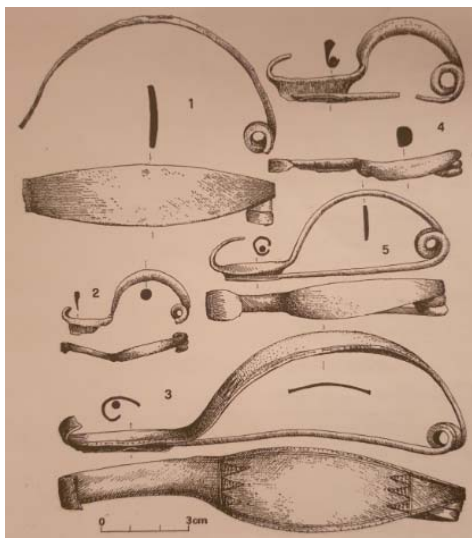
²⁰⁷ Marović, I., Nikolanci, M.,1977.,15.

²⁰⁸ Marović, I., Nikolanci, M.,1977.,18.

²⁰⁹ Marović, I., Nikolanci, M.,1977.,13.-21.

Grob IV otvoren je u prisustvu tadašnjeg tajnika arheološkog muzeja u Splitu koji je pri tome fotografirao teren i popisao njegove nalaze. To je ujedno i jedina grobna cjelina čiji se sadržaj može gotovo u potpunosti analizirati (izuzetak čini tek jedna posuda koju je vlasnik zadržao nakon otvaranja groba).²¹⁰ Grob se ističe po velikoj koncentraciji keramičkih priloga koji su pomogli pri samoj dataciji, odnosno vijeku trajanja tog groba. Keramika se može podijeliti na grubu i finu, odnosno domaću i uvoznu. Uvozna keramika vezana je za grčke radionice. Riječ je o crnopremazanoj keramici i posudama različitih oblika. Pronađen je veliki broj posuda među kojima su skyphosi, vrčevi, lekiti, plitice, alabastroni i tako dalje.²¹¹

V. Barbarić detaljno je pregledao neinventirane posude u depou grčko-helenističke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu te je uočio i nadopunio informacije vezane za keramički inventar.²¹² Od ostalih oblika zanimljiv nalaz predstavljaju keramički kalemovi od kojih jedan primjerak sadrži urezano slovo X na obje strane, odnosno motiv pješčanog sata (Slika 67.).²¹³

Slika 68. - Fibule iz groba IV. (preuzeto od: MAROVIĆ, I., NIKOLANCI, M., 1977., 27.)

Što se tiče fibula, sve su ranolatenoidnog tipa, odnosno sve spadaju u tip Baška.²¹⁴ Jedina razlika je što jedan dio ima zaobljeni presjek luka raskovan poput lima te na nekim primjerima ukrašen žigosanim kružnicama, urezanim crtama ili urezanim trokutima, dok drugi dio fibula ima luk polukružnog ili kružnog presjeka i užu nožicu (Slika 68.).²¹⁵ Od ostalih nalaza pronađeni su brončani privjesci različitih oblika (u obliku košarice, kuglica), perlice od staklene paste, dvije geme, brončano prstenje od kojih jedan primjerak ima urezanu krilatu

životinju, brončani koluti, brončane igle s dvostrukom glavicom, pinceta, brončana pojasna kopča u obliku

²¹⁰ Barbarić, V., 2006., 51.

²¹¹ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 23.

²¹² Barbarić, V., 2006., 52.

²¹³ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 24.

²¹⁴ Barbarić, V., 2006., 56.

²¹⁵ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 24.-26.

Slika 69. – Kaciga iz groba IV. (preuzeto od: MAROVIĆ, I., NIKOLANCI, M., 1977, 30.)

palmina lista čiji kraj završava poput kuke i kao najzanimljiviji nalaz – brončana kaciga grčko-ilirskog tipa.²¹⁶

Kacigi je očuvana lijeva polovica te prednji i stražnji dio. Na prednjem dijelu nalazi se četvrtasti isječak za lice čiji je rub ukrašen nizom žigosanih kružnica unutar urezane linije, uključujući i rub paragnatide (Slika 69.).²¹⁷ Rub

je umjesto zakovica za pričvršćivanje postave imao ornament u vidu niza utisnutih kružića.²¹⁸ Isječak za uho formiran je u obliku šiljka koji se dalje izdužuje u vidu strelice.²¹⁹ Nema sumnje da je ovaj ukras strelice bio namijenjen isključivo ilirskom tržištu koje je najvjerojatnije imalo apotropejsko značenje.²²⁰

M. Nikolanci daje teoriju o mogućem uzoru s područja Picenuma budući da su ondje strelice imale funkciju amuleta te kako su njihovi nalazi kod nas iznimno rijetki ili ih gotovo uopće nema.²²¹ Kaciga sadrži i žlijeb, međutim ne sadrži čavao na čelu, ni petlju na zatiljku za pričvršćenje perjanice.²²² I u ovom slučaju grobni inventar može se razvrstati na mušku i žensku nošnju, odnosno priloge.

Među nalaze vezane za ženske osobe sigurno pripadaju keramički kalemi i pršljen od tkalačkog stana, zatim brončani pršljen te tri ogrlice od staklenih i jantarnih perli. Muški dio priloga čine omega igle, pinceta, grčko-ilirska kaciga, te brončana pojasna kopča (Slika 70. i 71.).²²³ Riječ je o reprezentativnoj pojasnoj kopči s urezanim motivom palmete. Takav tip kopči pronalazimo još na dva nalazišta – u grobu s nekropole u Dragišiću koji je datiran zahvaljujući skifosu u

²¹⁶ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 27.-29.

²¹⁷ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 30.

²¹⁸ Nikolanci, M., 1959., 83.

²¹⁹ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 30.

²²⁰ Nikolanci, M., 1960., 33.

²²¹ Nikolanci, M., 1960., 34.

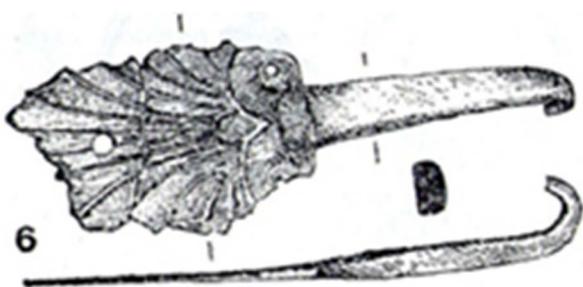
²²² Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 30.

²²³ Barbarić, V., 2006., 51.

razdoblje između 375. i 275 godine prije Krista²²⁴ i u Otišiću čiji primjerak svojom izradom slični talijanskim primjercima datiranim u 1. pol 4. stoljeća prije Krista²²⁵

Slika 70. – Pojasna kopča (preuzeto od: BLEČIĆ KAVUR, M. KAVUR, B., 2017, 96.)

Slika 71. – Pojasna kopča (preuzeto od: BLEČIĆ KAVUR, M. KAVUR, B., 2017, 96.)

Slika 67. – Dva staklena pečatnjaka iz groba IV (preuzeto od: BLEČIĆ KAVUR, M., KAVUR, B., 2017, 97.)

Što se tiče artefakata od stakla, nešto veću pažnju posvetili su im M. Blečić Kavur i B. Kavur. Opisujući gume, jednu s prikazom Herakla koji drži drži krilatog lava, i drugu koja ima prikaz dviju anititetički postavljene koze, zaključili su da izrada ovakvih prozirnih staklenih pečatnjaka svoj vrhunac doseže tijekom 4. stoljeća prije Krista, a kao njihov izvor proizvodnje navode makedonske radionice (Slika 72.).²²⁶

²²⁴ Brusić, Z., 2000, 8.

²²⁵ Barbarić, V., 2006., 54.

²²⁶ Blečić Kavur, M., Kavur, B., 2017., 99.

Kao drugu grupu predmeta od stakla navode prozirne staklene žućkaste perle u obliku amforiska čiju produkciju ponovno povezuju s Makedonijom, budući da su takvi predmeti prisutni u njihovim grobovima.²²⁷ Smatraju dalje da se njihov utjecaj širio duž istočne obale Jadrana, prema zapadnom Balkanu te sjevernije prema Karpatskom bazenu (Slika 73.).²²⁸

Slika 68 – Staklena ogrlica iz groba IV (preuzeto od: BLEČIĆ KAVUR, M., KAVUR, B., 2017., 97.)

O načinu pokapanja u spomenutim se grobovima zbog nedostatka dokumentacije ne može puno reći. Nakon revizije grobnih cjelina zaključeno je višekratno pokapanje 5. – 3. stoljeća prije Krista.²²⁹ Na temelju jedne fotografije, i prema navodima Bulića, Marović i Nikolanci zaključili su da je riječ o obzidanim grobnim konstrukcijama, odnosno mišljenja su da su strane groba bile obzidane običnim kamenjem te pokrивane kamenim pločama, a pokojnik je u takvom grobu bio sahranjen u ispruženom položaju.²³⁰ V. Barbarić također napominje da treba biti oprezan jer u Bulićevim navodima nema spomena zidane konstrukcije već se prema opisu najvjerojatnije radi o dvjema pločama koje su omeđivale grobnu jamu.²³¹ Nadalje, u dokumentaciji se navelo da su u svim grobovima pronađeni ljudski ostaci, međutim samo su na Bulićevoj tabli fotografirani ostaci mandibule i

²²⁷ Blečić Kavur, M., Kavur, B., 2017.,100-101.

²²⁸ Blečić Kavur, M., Kavur, B., 2017.,101.

²²⁹ Barbarić, V., 2006.,56.

²³⁰ Marović, I., Nikolanci, M.,1 977.,31.

²³¹ Barbarić, V.,2 006.,56.

zubi odrasle osobe iz groba I.²³² Također, nikakve detaljnije analize vezane za spolnu interpretaciju pokojnika nisu bile navedene.

Što se tiče datacije, autori su najviše skrenuli pažnju na kacige. Dogovorom autora ovaj tip kaciga u literaturi se pojavljuje pod zajedničkim imenom „grčko-ilirske“ u čijem je nazivu izrečeno i njezino porijeklo te njezino rasprostiranje. Uočena je tipološka sličnost kaciga iz II. i IV. groba pri čemu jedinu razliku čini šiljasti dio nad uhom koji se izdužuje u strelicu. Treća kaciga determinirana je kao kombinacija halkidskih i grčko-ilirskih elemenata zbog ovalnog isječka nad uhom te čavlića i petlje za namještanje perjanice kao kod kacige iz groba II.²³³

Zajednička karakteristika svih triju kaciga jest način ukrašavanja rubova, odnosno motivima žigosanih kružnica unutar dviju urezanih linija.²³⁴ Taj tip kaciga stavljen je u tzv. treću fazu grčko ilirskih kaciga, odnosno kad govorimo o njihovoj dataciji prema E. Kunzeu one se javljaju sredinom 6. stoljeća prije Krista.²³⁵ Njihova upotreba zadržala se dosta dugo, primjerice prisutna je na novcu makedonskih vladara iz 5. stoljeća, kod tračkog dinasta iz 4. stoljeća, a na novcu Skodre i Lissosa zadržala se sve do kraja 3. stoljeća prije Krista.²³⁶

Stoga zbog njezine duge upotrebe vremensko određivanje grobova i kaciga u Vičjoj Luci ovisi i o ostalim nalazima. Kaciga iz groba IV zahvaljujući importiranoj crnopremazanoj keramici datirana je u 4. stoljeće prije Krista.²³⁷ Kaciga iz groba III. ponovno zahvaljujući crnopremazanoj kupi i brončanim iglama sa spiralnim navojima od tanke žice na mjestu ušice datirana je u početak 4. stoljeća prije Krista.²³⁸ I treća kaciga iz groba II. datirana je zahvaljujući ulomcima brončanog pojasa i privjesaka čiju analogiju pronalazimo u Ninu, a datiraju prema Batoviću u 5. stoljeće prije Krista.²³⁹

S jugoistočnog dijela Balkanskog poluotoka ukupno potječe 54 kacige, ilirskom području pripada njih čak 33 od kojih njih 20 otpada na delmatski teritorij.²⁴⁰ Za sada nije poznato središte

²³² Barbarić, V., 2006., 47.

²³³ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 36.

²³⁴ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 37.

²³⁵ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 37.

²³⁶ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 37.

²³⁷ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 39.

²³⁸ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 39.

²³⁹ Marović, I., Nikolanci, M., 1977., 40.

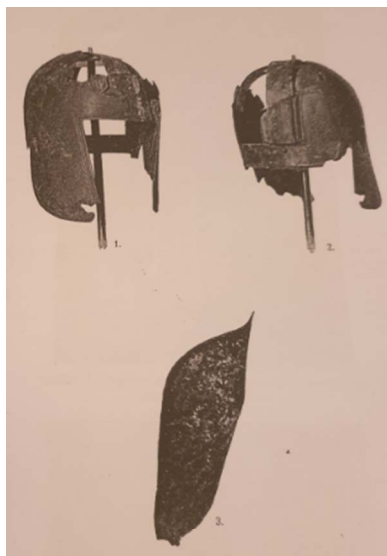
²⁴⁰ Marović, 2006., 19.

njihove proizvodnje, ali se pretpostavlja da je to mogao biti Korint ili Krf.²⁴¹ Možda bi spomenuti srebrni stater grada Krotona pronađen 1957. godine mogao ukazati na moguće mjesto uvoza, međutim zasad je to samo teorija.

U Vičjoj su luci pokraj tri spomenute kacige pronađeni ostaci još triju, međutim njihovi su tragovi danas izgubljeni – dakle ukupno je pronađeno šest kaciga.²⁴² Inače gledajući kartu nalaza tog tipa kaciga, jasno je uočljiva njihova najveća koncentracija na samoj obali, stoga s pravom ne treba tražiti njihov izvor proizvodnje na ovom prostoru ponajviše zbog nedostatka sirovina i naslaga bakra.²⁴³

I na kraju potrebno je spomenuti brončanu knemidu koju prvi spominje Bulić. Riječ je o fragmentu dimenzija 27 x 12 centimetara čiji gornji dio koji je štutio koljeno nedostaje (Slika 74.).²⁴⁴ Također, poput kaciga, uz rub je imala ornament u vidu niza ukucanih kružića između urezanih linija.²⁴⁵ Vidljivo je njezino popravljanje. U donjem dijelu s unutrašnje strane nalazio se

četvrtasti ulomak bronce pričvršćen dvjema zakovicama.²⁴⁶

Vičja luka predstavlja jedan od najvažnijih lokaliteta u Dalmaciji za proučavanje grčko-ilirskih odnosa, to jest komunikaciju između autohtonog i novopridošlog stanovništva. Stanovništvo pokopano u toj nekropoli bilo je dio zajednice koje je svjedočilo povezanosti mnogih kulturnih karakteristika i tradicija koja su kao rezultat spojena u jedinstveni arheološki zapis.²⁴⁷ Upravo Vičja luka predstavlja primjer lokaliteta na kojem je izvrsno objašnjena, odnosno vidljiva kulturna interakcija u raznolikosti grobnih priloga.²⁴⁸

Slika 69. – Knemida (preuzeto od: BULIĆ, F.,1900.,26.)

²⁴¹ Marović, 2006.,19.

²⁴² Marović, 2006.,20.

²⁴³ Marović, 2006.,21.

²⁴⁴ Nikolanci, M.,1959.,89.

²⁴⁵ Nikolanci, M.,1959.,89.

²⁴⁶ Nikolanci, M.,1959.,89.

²⁴⁷ Blečić Kavur, M.,Kavur,B.,2017.,99.

²⁴⁸ Blečić Kavur, M.,Kavur,B.,2017.,106.

6.2 KOPAČINA – brončanodobni sloj

Špilja Kopačina nalazi se na sjeverozapadnoj strani otoka Brača u blizini mjesta Donji Humac. Sastoji se od dva dijela. Prednji dio, širine oko 10 metara, proteže se dužinom od 6 metara, dok se drugi unutrašnji dio širine između 5 i 8 metara proteže dužinom 10 – 12 metara. Između prednjeg i unutrašnjeg dijela nalazi se hodnik dužine oko tri metra.²⁴⁹

Dugogodišnjim istraživanjima u špilji su otkriveni slojevi epipaleolitika, mezolitika te brončanog doba.²⁵⁰ Kopačinu je prvo započeo istraživati još davne 1890. godine don Frane Bulić zajedno s Josipom Szombathyem, tadašnjim kustosom antropološke i prapovijesne zbirke Muzeja prirodnih znanosti u Beču.²⁵¹ Već su tada pronađeni nalazi koje možemo datirati u brončano doba. Naime Bulić navodi da su na dubini 50 – 60 centimetara pronašli četiri ulomka prapovijesne zemljane žare te dva komadića kremenog noža.²⁵² Nakon Bulića pokusno istraživanje provodi brački arheolog Dasen Vrsalović 1958. godine i pronalazi kamene i koštane

rukotvorine, životinjske kosti te ih pripisuje i datira vremenskom razdoblju od mezolitika do kraja 3. tisućljeća prije Krista.²⁵³ Sustavna istraživanja špilje započinju 1978. godine pod vodstvom Božidara Čečuka, kasnije Dinka Radića, a danas trenutno istraživanje provodi Damir Kliškić, odnosno od 2006. godine (Slika

Slika 70. – Ulaz u špilju (preuzeto od: STANČIĆ et al, 2004.,164.) 75).

U sloju debljine oko 70 centimetara čiji se početak nalazio gotovo na površini pronađena je brončanodobna keramika zajedno s jednom brončanom sjekirom.²⁵⁴ Spomenuta debljina sloja od 70 centimetara nalazila se u središnjem dijelu špilje, dok se prema kraju unutrašnjeg dijela zbog

²⁴⁹ Čečuk, B,1996.,15.

²⁵⁰ Čečuk, B,1996.,13.

²⁵¹ Čečuk, B,1996.,13.-14.

²⁵² Bulić, F.,1891.,117.-118.

²⁵³ Vrsalović, D.,1960.,40., Čečuk,B.,1996.,15.

²⁵⁴ Čečuk, B,1996.,16.

konfiguracije terena debljina sloja spustila na 30 centimetara.²⁵⁵ Što se tiče keramike, većina ulomaka pripada gruboj keramici, odnosno neukrašenoj s velikom količinom primjesa kalcita. Boja keramike razlikuje se od tamnosive do tamnosmeđe. Na temelju ulomaka zaključeni su prisutni oblici. Riječ je uglavnom o vrčevima s ručkom, loncima s cilindričnim vratom te zadebljanim obodom i različite zdjele s vodoravnim i okomitim ručkicama (Slika 76.).²⁵⁶ Neke su imale i ukrase u vidu plastičnih bradavičastih ispupčenja. Što se tiče analogija, spomenutu keramiku povezuje se s posuškom kulturom, odnosno „fazom Sovići“ koja je bila rasprostranjena tijekom ranog i srednjeg brončanog doba u jadranskom zaleđu i vjerojatno na srednjodalmatinskim otocima.²⁵⁷ Naime, Borivoj Čović tu je fazu stavio istodobno s početnim horizontom apeninske kulture čija se kronologija veže za srednje brončano doba.²⁵⁸

Osim grube keramike pronađena su i četiri ulomka finije keramike od kojih su tri imala ukras meandra načinjen tehnikama rovašenja i duboreza.²⁵⁹ Također su imale i očuvanu bijelu inkrustaciju, a najvjerojatnije je riječ o talijanskom importu, odnosno apeninskoj keramici koja je prethodno datirana u srednje brončano doba.²⁶⁰

Slika 71. – brončanodobna keramička posuda (preuzeto od: ČEČUK, B, 1996, T.IV)

Razdoblje brončanog doba, pogotovo srednjeg brončanog doba na Jadranu malo je poznato i gotovo posve neistraženo tako da svaki nalaz i nova informacija za razmatranje ove problematike itekako vrijedi. Također mnoge spomenute gomile izravan su dokaz o prisutnosti i razvijenosti brončanog doba na otoku Braču i tek čekaju da se sustavno istraže i potvrdi njihova datacija. Nadalje spomenuti keramički nalazi predstavljaju siguran dokaz kontakata i trgovine sa susjednim Apeninskim poluotokom i jadranskim zaleđem. Što se tiče sjekirice s krilcima neki je

²⁵⁵ Čečuk, B, 1996.,18.

²⁵⁶ Čečuk, B, 1996.,19.

²⁵⁷ Čečuk, B, 1996.,19..

²⁵⁸ Čović, B., 1989,98.

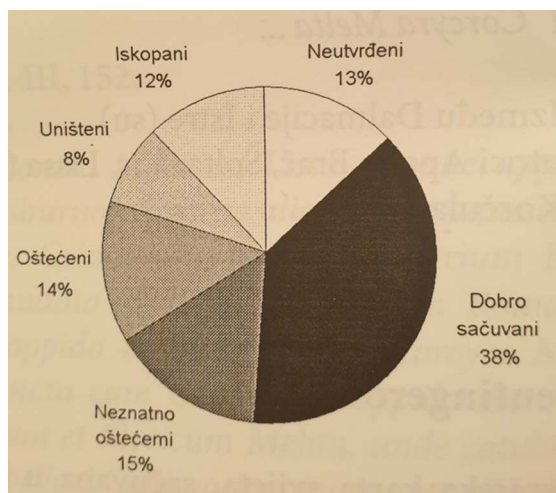
²⁵⁹ Čečuk, B, 1996.,20.

²⁶⁰ Čečuk, B, 1996.,20.

autori poput Marovića i Žeravice datiraju u starije brončano doba, dok ju Čečuk povezuje s apeninskim primjercima.²⁶¹

²⁶¹ Čečuk, B, 1996., 22.

7. TRANSFORMACIJA PRAPOVIJESNOG KRAJOLIKA OTOKA BRAČA

Slika 72. – Stanje sačuvanosti arheoloških nalazišta Brača (preuzeto od: STANČIĆ et al., 2004., 46.)

Generalno stanje sačuvanosti arheoloških nalazišta i spomenika na otoku Braču nije pohvalno. Prije svega treba reći da je oko 50 % nalazišta ili solidno očuvano ili neznatno oštećeno, dok drugu polovicu čine iskopani, oštećeni ili pak posve uništeni lokaliteti (Slika 77.). Nažalost takva je situacija dovela do toga da Brač kao najveći srednjodalmatinski otok nema kvalitetni istraživani korpus, niti bibliografiju otoka u odnosu na ostale susjedne otoke. Za više od polovicu nalazišta ne mogu se donijeti upotrebljive i smislene arheološke

informacije, a konkretno vidljivi pojedini lokaliteti koji se tiču ovoga rada izloženi su daljnjoj opasnosti od bilo kakve devastacije i uništenja.

Prvenstveno riječ je o gomilama, odnosno prapovijesnim humcima koji spadaju u jedne od najdevastiranijih primjera. Prema dosadašnjim podacima od 240 registriranih gomila od strane tima arheologa, čak 60 % otpada na oštećene, uništene ili pak iskopane gomile.²⁶²

S druge strane velik broj lokaliteta nalazi se na prostorima na kojima se intenzivno obrađuje tlo, ili pak gdje se nalaze maslinici, vinogradi i ostali nasadi. Kao drugi neprijatelj i mogući uzročnik devastacije nalazišta navodi se gradnja infrastruktura i porast turističke industrije, međutim kvalitetnim i pažljivim načinom te arheološkim nadzorima do mogućih devastacija ne bi trebalo doći.²⁶³

Što se tiče prapovijesnih lokaliteta i krajobraza, moglo bi se reći da tu otok Brač ima sreće, prvenstveno zbog njihovih položaja usmjerenih gotovo u potpunosti na unutrašnjost otoka na kojemu nema toliko naseljenih mjesta i nije bitno poremećen okoliš u smislu gradnje naselja. Kako danas uglavnom dominiraju naselja na moru, većina populacije ondje živi, tako da

²⁶² Stančić et al., 2004.,46.

²⁶³ Stančić et al., 2004.,48.

unutrašnjost, koja je u prapovijesti dominantno bila naseljena ponajviše zbog plodnih područja i sigurnosti, danas nije u odnosu na priobalje devastirana recentnom gradnjom.

Što se tiče gomila i suhozidnih ograda kao najvidljivijih prapovijesnih konstrukcija, potrebno je reći da se njihova funkcija i stil gradnje nije bitno promijenio od samih početaka. Gomile su danas prisutne u poljima kao rezultat čišćenja maslinika, voćnjaka, vinograda i sl., ali isto tako služe i kao orijentacijski faktor, odnosno marker pri snalaženju u prostoru te kao zaštita od mogućih jakih vjetrova. S druge strane izgled suhozida također se nije mijenjao kroz povijest. Oni se i danas svakodnevno podižu na isti način kao i prije, a neki su izgrađeni i još uvijek stoje na istoj lokaciji kao u prapovijesti.

Naravno treba uzeti u obzir da su mnoge gomile i suhozidi uništeni recentnom gradnjom, stoga njihovo originalno prapovijesno podrijetlo nije lako razaznati i sa sigurnošću bez iskopavanja odrediti.

Nebrojen broj gomila rasprostranjen je po čitavom otoku. Gledajući noviju povijest, njihova izgradnja i nastanak u najvećem broju vežu se za drugu polovicu 19. stoljeća kada je bračko vinogradarstvo dominiralo.²⁶⁴ Zbog zahvaćenih filokserom talijanskih i francuskih vinograda, vino je u tom trenutku na tržištu bilo od izuzetne važnosti, stoga je upravo otok Brač iskoristio situaciju pri čemu su se počela obrađivati i „slabije“ plodna područja, a u tom vremenu je na Braču vinovom lozom bilo zasađeno 12 000 hektara.²⁶⁵ Tim primjerom iskorištavanja zemlje u svrhu sadnje vinove loze, i neke gradinske terase doživjele su devastaciju te se njihov originalan izgled teško raspoznaje preko zračnih snimki. Općenito gledajući gradine na otoku Braču, najveći su primjer devastacije doživjele gradine s dugim kontinuitetom života kao što je gradina Rat koja je zaista zbog dugogodišnjeg obrađivanja tla zbog sadnje vinove loze ili ilegalnih gradnji zbog velikog broja katastarskih čestica pretrpjela znatna oštećenja u stratigrafiji.

²⁶⁴ Puljak. et al, 2014.,50.

²⁶⁵ Kečkemet, D., 2007.,496.

Slika 73. – Kogula (preuzeto od http://www.dragodid.org/materijali/Bracki_suhozidi_small.pdf)

Sljedeći primjer koji svjedoči o očuvanju tradicije kroz današnje doba predstavljaju stari srednjovjekovni i antički putovi koji su se sačuvali ponajviše zahvaljujući njihovom korištenju u novije doba (Slika 78.).²⁶⁶ Lako je moguće da su ti putovi adaptirani od ranijih prapovijesnih, međutim to je zaista teško utvrditi.

Nadalje brojne kamene kućice okruglog tlocrta s kružnim kamenim krovom i danas su prisutne u mnogim poljima diljem otoka, a pretpostavka je da njihovo podrijetlo seže upravo još od prapovijesti kada

su služile kao mjesto stanovanja, a danas se koriste kao privremeno sklonište od nevremena ili pak kao skladište.²⁶⁷ Njihova visina uglavnom doseže do 2 metra, dok je debljina zidova u pravilu oko pola metra. Ulaz im je obično na zapadnoj strani zbog zaštite od vjetera i kiše te nemaju vrata već je prisutan samo kameni nadvratnik koji ima funkciju da drži krov.²⁶⁸ Ono što je fascinantno jest gradnja samog krova bez upotrebe greda, te bilo kakvog vezivnog sredstva (Slika 79.).

Nadalje, mnoge poljodjelske tehnike koje se u novije vrijeme uvode na otocima, koncipirane zbog širenja okolnog obradivog zemljišta, predstavljaju veliku prijetnju za opstanak krajobrazne baštine. Kako bi se iz tradicionalnih, suhozidom ograđenih polja napravile veće površine za poljoprivrednu proizvodnju, zidovi se uklanjaju, živa stijena se buši i usitnjava pri čemu se tlo devastira, uključujući starije strukture i arheološku stratigrafiju.²⁶⁹

²⁶⁶ Puljak et al, 2014,76.

²⁶⁷ Puljak et al., 2014.,86., Kečkemet, D., 2007., 501.

²⁶⁸ Puljak et al., 2014.,96.

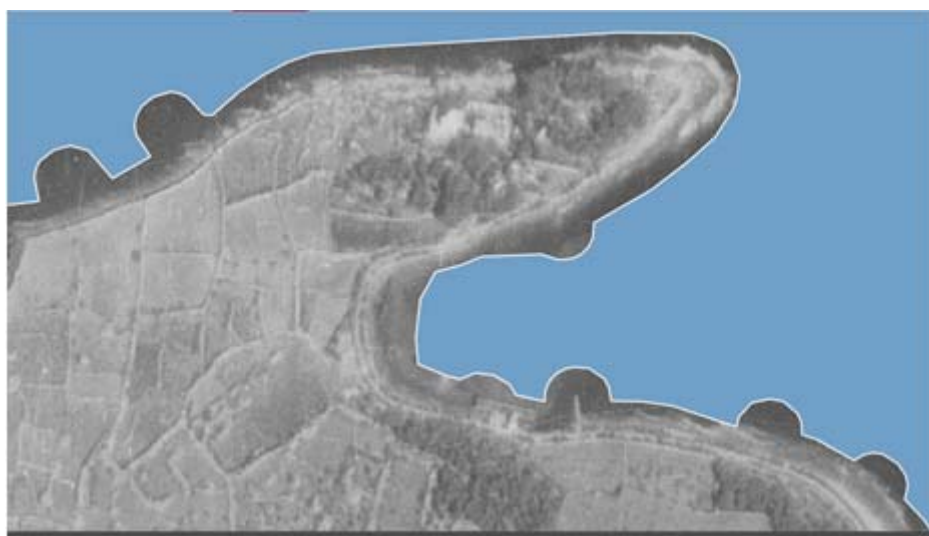
²⁶⁹ Gaffney, V. et al, 2017.,608.

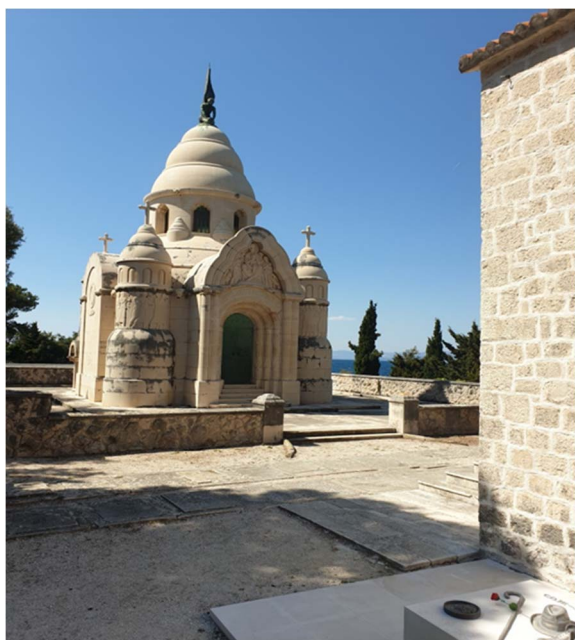
Slika 74. – Prikaz bunje i njezine unutrašnjosti (preuzeto od: http://www.dragodid.org/materijali/Bracki_suhozidi_small.pdf)

Šetajući i obilaskom uvale Banj i punte sv. Nikole u Supetru naišla sam na potencijalne arheološke lokalitete (slika 80.). Lokacija nije nimalo čudna jer se upravo na mjestu današnjeg groblja (punta sv. Nikole) nalazilo nekada rimsko groblje koje je nažalost devastirano gradnjom današnjeg gradskog groblja. Osim nekropole, na punti se nalaze i ostaci kasnoantičke vile. Ono što je zanimljivo jest spoznaja da se na teritoriju nekropole nalazila velika kamena gomila, na čijem mjestu je izgrađen veliki mauzolej obitelji Petrinović početkom 20. stoljeća (slika 81.).

Prema pričama lokalnog stanovništva, rušenjem gomile naišlo se na kamene rukotvorine i ukrašenu keramiku koja je po svemu sudeći odgovarala cetinskoj kulturi. O tome nema zapisa, ali šetajući samim vrhom rta i sama sam naišla na fragmente grube keramike i ostatke različitog kremenja (slika 82.). Nisam sigurna u vezi datacije pronađenih nalaza. Nadalje, na samom kraju uvale Banja (jugoistočno od groblja), uz rub plaže uočila sam vidljive ostatke jednog groba (slika 83.). Prema stilu izgradnje mogao bi odgovarati vremenu željeznog doba, ali bez istraživanja ne treba unaprijed donositi zaključak.

Slika 75. – prikaz punte sv. Nikole s označenim lokacijama (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Slika 76. – Mauzolej obitelji Petrinović (fotografiju snimila: K. KELAVA)

Slika 77. – keramički ulomci prikupljeni sa punte Sv. Nikole (fotografiju snimila: K. KELAVA)

Slika 78. – grob (fotografiju snimila: K. KELAVA)

Danas je mapiranje zračnih snimaka uvelike olakšano zahvaljujući različitim satelitskim snimcima dostupnim preko interneta, uvelike korištenim izvorom traženja potencijalnih lokaliteta. Upravo nam takvi snimci uvelike pomažu razumijeti i omogućuju nove spoznaje vezane za korištenje zemljišta na otocima i njihovu povezanost s arheološkim lokalitetima.

Jedan od primjera su Trolokve na južnoj strani otoka gdje je vidljiva veza između gomila nastalih krčenjem, lokvi i malih polja unutar dolina (slika 84.).

Slika 79. – prikaz prapovijesnih gomila u blizini lokvi na južnoj strani Brača (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Nadalje, cilj ovog rada i istraživanja jest i donošenje fotografija potencijalnih lokaliteta u vidu gradina i prapovijesnih gomila preuzetih sa Geoportala.

Fotografije prikazuju situaciju iz 1968. godine i situaciju danas na temelju kojih se kod nekih primjera jasno mogu uočiti različite intervencije i adaptacije, dok su neki na sreću ostali do danas netaknuti.

Gotovo na krajnjoj zapadnoj točki otoka, nad uvalom Martinovica (slika 85.) nalaze se vidljive strukture ograđenog prostora koji ima odličan vizualni pogled na Splitska vrata, odnosno kanal između Brača i Šolte koji je u prapovijesti (a i danas) predstavljao put od kopna prema ostalim srednjodalmatinskim otocima. Vidljive strukture podsjećaju na ostatke gradine, odnosno na bedemsku konstrukciju.

Slika 80. – prikaz potencijalne gradine nad uvalom Martinovica (<https://geoportal.dgu.hr>)

Nad uvalom naselja Splitska na sjeveru otoka Brača, na staroj karti uočavaju se vidljive strukture koje izgledom podsjećaju na ostatke gradinske obrambene konstrukcije (slika 86.). Lokacija se nalazi na strateškom položaju gdje ima savršenu kontrolu nad Bračkim kanalom, odnosno sjevernom stranom otoka, a djelomično kontrolira i unutrašnjost otoka na tom dijelu.

Slika 81. – mogući prikaz gradine iznad naselja Splitska (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Na južnom obalnom dijelu otoka nad Josipovom uvalom koja pripada naselju Milna nalaze se vidljivi ostaci ograđenog prostora koji podsjećaju na gradinske strukture s koje se savršeno kontrolira ulaz brodova kroz Splitska vrata i općenito na situaciju u Hvarskom kanalu (slika 87.).

Slika 82. – vidljivi ostaci potencijalne gradine nad Josipovom uvalom (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Nadalje, na zapadnom dijelu otoka također u blizini naselja Milna, na vrhovima brežuljaka nalaze se vidljivi ostaci čije strukture podsjećaju na gradinski bedem (slika 88.). Lokacije posjeduju strateški položaj u vidu komunikacije s uvalom i Splitskim vratima na zapadu te s ostatkom otoka na istoku.

Slika 83. – prikaz potencijalnih gradina Veliki i Mali Hum u odnosu na Milnu (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)
S južne strane, nedaleko od prethodnih potencijalnih gradina, vidljiva i na starim slikama, nalazi se poveća gomila koja bi mogla imati prapovijesno podrijetlo i vezu s obližnjim gradinama (slika 89.). Gomila je i danas očuvana jer na sreću nije bilo nikakvih adaptacija na tom području.

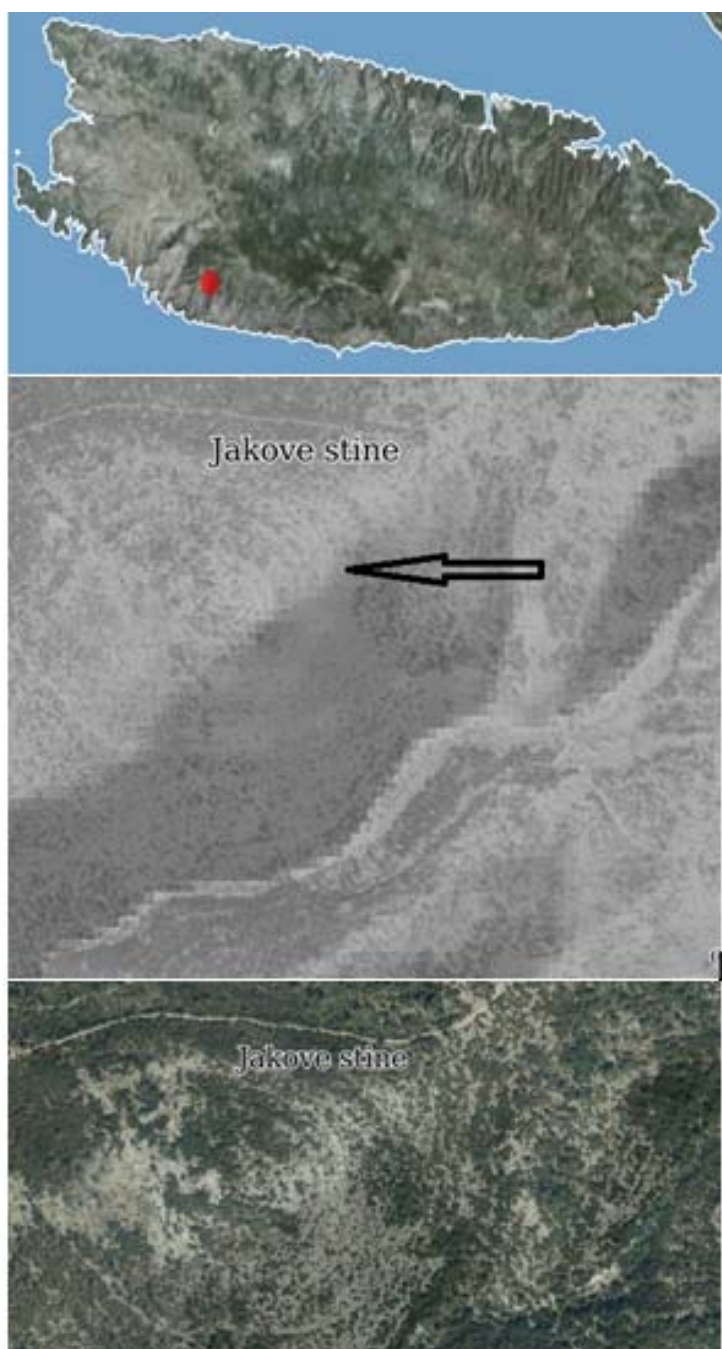
Slika 84. – potencijalna prapovijesna gomila podno prethodno potencijalnih gradina? (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Zapadno od brežuljaka Veliki i Mali Hum nalazi se područje poznato pod imenom Srčana gomila. Toponim bi se u tom slučaju trebao uzeti u obzir, a budući da je još 1960. godine Vrsalović spomenuo veliku prapovijesnu gomilu (promjera 17 m) na položaju Srčena gomila, svakako bi trebalo razmišljati o mogućoj povezanosti s obližnjim Velikim i Malim Humom (slika 90.).

Slika 85. – lokacija Velikog i Malog Huma u odnosu na lokaciju Srčene gomile (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Na južnoj strani otoka u unutrašnjosti na predjelu Dubove glavice (istočno od pustinje Blace) nalazi se brdo pod nazivom Jakove stine, a na temelju starih slika moguće je uočiti obrise linija koje podsjećaju na gradinske terase (Slika 91.) Područje je danas pošumljeno te nisu vidljive nikakve recentne gradnje.

Slika 86. – prikaz potencijalne gradine na južnoj strani otoka koja ima pogled na Hvarski kanal i komunikaciju sa ostalim gradinama na južnom dijelu (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Također, na južnom dijelu u unutrašnjosti na predjelu Čelo Dragovoda, nedaleko od prethodnog brda, nalazi se brdo pod nazivom Humčac što svakako daje naslutiti na temelju toponima na njegovu potencijalnu funkciju. Na slikama su vidljive strukture koje podsjećaju na gradinski bedem (slika 92.).

Slika 87. – prikaz potencijalne gradine na brdu Humčac (preuzeto od : <https://geoportal.dgu.hr>)

U neposrednoj blizini, zapadno od brda Humčac uočavaju se kako na starim, tako i na novim slikama strukture koje podsjećaju na ostatke gradine, odnosno bedem (slika 93). Kako se cijelo područje proteže na relativno visokoj nadmorskoj visini, ono pruža odličan vizualni kontakt sa susjednim gradinama, unutrašnjošću otoka te Hvarskim kanalom.

Slika 88. – prikaz vidljivih ostataka potencijalne gradine na predjelu Čelo Dragovoda (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

U unutrašnjosti, na predjelu Fantovi Dolci, na starim kartama vidljive su strukture koje podsjećaju na ostatke urušenog gradinskog bedema (slika 94.), dok je danas cijelo to područje obraslo šumom i na novijim se slikama teško uočavaju što znači da područje nije bilo zahvaćeno recentnim gradnjama.

Slika 89. – prikaz potencijalne gradine čiji su ostaci vidljivi tek iz 1968., dok je danas taj dio zarastao šumom (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Na predjelu Mali Hrastovik (iznad Fantovih dolca) vidljivi su ostaci gomile i terasa što bi moglo podsjećati na gradinske strukture i limitni tumul u smislu stražarnice (Slika 95.). Kao što je vidljivo u odnosu na staru sliku, ni ovdje nisu prisutne recetne adaptacije.

Slika 90. – prikaz gomile u funkciji limitnog tumula na vrhu brda /gradine? (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Na predjelu Jerkovića, na brdu Vela visoka, na starim i novim slikama uočava se gomila koja bi mogla podsjećati na nekakvu stražarnicu i imati prapovijesno podrijetlo budući da nema recentnih gradnji na ovom području (slika 96.).

Slika 91. – gomila u funkciji stražarnice na brdu Vela Visoka? (preuzeto od : <https://geoportal.dgu.hr>)

Na predjelu Slanišće (jugoistočno od naselja Nerežišća), na manjem predjelu zvanom Grčka gomila vidljiva je velika kamena gomila čija se dimenzija danas nije bitno promijenila u odnosu na sliku iz 1968. godine (slika 97.). Na temelju toponima možda bi se moglo tražiti njezino prapovijesno podrijetlo.

Slika 92. – Prapovijesna gomila zbog toponima i lokacije? (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Na lokaciji Velo brdo, zapadno od naselja Dol, vidljive su strukture koje podsjećaju na urušeni gradinski bedem (slika 98.). Lokacija je bitno drukčija u odnosu na ostale gradine koje se nalaze uglavnom na južnoj strani otoka, međutim ona ipak svojim položajem kontrolira Brački kanal i komunicira s unutrašnjošću otoka.

Slika 93. – prikaz potencijalne gradine na vrhu Velog brda (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Nad uvalom Konopljkova (između naselja Postira i Pučišća) nalaze se vidljive strukture koje podsjećaju na ostatke urušenog gradinskog bedema (slika 99.). Prema starim slikama lokacija se nije bitno promijenila u vidu recentnih gradnji. Ponovno je riječ o netipičnoj lokaciji s obzirom na to da se nalazi na sjevernoj strani otoka, u blizini mora.

Slika 94. – lokacija potencijalne gradine na sjevernoj strani otoka koja vidno komunicira sa Bračkim kanalom, međutim upitno zbog neuobičajenog položaja u odnosu na ostatak gradina (preuzeto : <https://geoportal.dgu.hr>)

Na predjelu Smrčevik, zapadno od Žaganj doca, na jugoistoku otoka vidljive su gomile koje se nalaze u blizini relativno plodnog područja (slika 100.). Gomile se uočavaju i na starim slikama, tako da bi možda mogle imati prapovijesno podrijetlo mada bez iskopavanja ne bi trebalo unaprijed donositi zaključke. Također, krajolik uokolo nije bitno mijenjao izgled.

Slika 95. – skupina prapovijesnih gomila? (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Na predjelu Jasenovi doci, zapadno od gradine Gračišće, vidljive su terasaste strukture koje podsjećaju na gradinske ostatke, a na vrhu brežuljka nalazi se velika kamena gomila koja podsjeća na limitni tumul, odnosno gomilu u funkciji stražarnice (slika 101.). Na starim slikama jasno se uočavaju obrisi padina, dok je danas cijelo područje obraslo šumom.

Slika 96. – Gradina sa limitnim tumulom? (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

Između gradina Veliko Gračišće i Gračišće smješteno je brdo Veščić na kojem se uočavaju nekakve kamene strukture koje bi mogle podsjećati na gradinske ostatke (Slika 102.). Danas je taj dio dosta pošumljen tako da nije posve jasna situacija. U svakom slučaju ističe ju odlična komunikacija s prethodnom potencijalnom gradinom i gradinom Gračišće budući da se nalaze u paralelnom nizu.

Slika 97. – potencijalna gradina na brdu Veščić (preuzeto od: <https://geoportal.dgu.hr>)

8. ZAKLJUČAK

Iz dosadašnjeg pregleda jasno je da otok Brač obiluje nalazištima iz razdoblja brončanog i željeznog doba, ali zbog njihove neistraženosti nemamo točan uvid u njihovu kronologiju i stratigrafiju. Iako je tek nedavno započelo iskopavanje jedne gradine na temelju koje smo dosad dobili podosta informacija o naseljavanju i kontinuitetu života, ipak je to premalo ako se uzme u obzir brojnost lokaliteta.

Slika 98. – prikaz tvorevine za nakupljanje kišnice na Vidovoj gori (fotografiju snimila: K. KELAVA)

Iz prethodno navedenog vidljivo je da su gradine na otoku Braču uglavnom koncentrirane na južnoj strani otoka (izuzev gradine Rat), a kao objašnjenje svakako bi se mogla navesti povezanost i utjecaj voda. Kako na otoku nema niti jednog izvora pitke vode, stanovništvo je problem rješavalo kroz umjetne strukture za nakupljanje kišnice, odnosno kroz tzv. lokve. Naime, upravo na južnoj strani otoka i u unutrašnjosti evidentirane su takve velike umjetne strukture za skupljanje

kišnice, prvenstveno radi napajanja stoke, ali i stanovništva (Slika 103.). Moguće je da je takvo stanje bilo slično i za vrijeme prapovijesti, pogotovo ako razmotrimo da je riječ o terenu koji svojom morfologijom zaista pruža takvo nešto. S druge strane primjećuje se povezanost između gradina i lokvi prvenstveno zbog relativne blizine i koncentracije gradina na određenom (južnom) području otoka gdje su i zabilježene takve lokve, odnosno prirodni dijelovi pogodni za skupljanje vode.

Iz navedenih informacija, odnosno popisa gradina i gomila vidi se da one nisu istraživane, međutim iz njihovog broja i geografskog smještaja da se zaključiti nekoliko činjenica. Tadašnje stanovništvo uglavnom je obitavalo po unutrašnjosti otoka i to uglavnom na visoravnima što

dovodi do zaključka o njihovoj primarnoj djelatnosti, odnosno stočarstvu.²⁷⁰ Nadalje, spominje se sama funkcija gradina na otoku. Jesu li one možda služile kao privremena skloništa u slučaju napada ili je riječ o trajnim i stalnim naseljima? Nažalost na ovo pitanje zasad se ne može dati odgovor upravo zbog neistraženosti, međutim ako gledamo gradine kao što je slučaj Rat kod Ložišća vidimo da je riječ o kontinuiranoj naseljenosti. Vjerujem da takvih primjera ima još, ali bez arheoloških iskopavanja i snimanja ne treba donositi zaključke.

Nadalje o samim stambenim jedinicama ne znamo gotovo ništa, iako mnogi autori nagađaju i pretpostavljaju njihov izgled uspoređujući ih s ostatkom Mediterana. Dakako, riječ je o malenim kamenim okruglim kućicama tzv. bunjama kakve se i danas nailaze na otocima, a imaju funkciju poljskih skloništa.²⁷¹

Što se tiče bedema, odnosno obrambene arhitekture o tome se može nešto reći. Iz dosadašnjih spoznaja radi se uglavnom o debelim/širokim konstrukcijama suhozida od dva lica čija je sredina ispunjena sitnim kamenjem. Gotovo sve gradine imaju isti stil gradnje bedema, dok se jedino izdvaja gradina Malo Gračišće kod Gornjeg Humca jer je riječ o nešto složenijoj konstrukciji.²⁷²

Pregledom gradina ustanovljena je donekle ista struktura gradnje, odnosno omeđivanja prostora pomoću suhozida čiji se stil gradnje nije bitno mijenjao tijekom brončanog i željeznog doba. Tek pojavom helenizma poznato je da se počinju upotrebljavati veliki masivni blokovi pa bi se prema tome njihova datacija mogla okvirno odrediti. Isto tako na nekim primjerima vidljivo je recentno terasiranje u svrhu stvaranja poljoprivrednih površina pa je samim time prisutna i njihova devastacija, stoga bi s razlogom neke gradine mogli svrstati pod kategoriju ugrožena nalazišta.

Kod nekih primjera, datacija je potpomognuta zahvaljujući pronalasku artefakata, odnosno u ovom slučaju riječ je o keramičkim ulomcima. Svi navedeni primjeri donekle su datirani u brončano doba, ali to ne znači da se njihov kontinuitet nije nastavio i kroz željezno doba. Štoviše, smatram da je sasvim logično promišljati i o razdoblju željeznog doba (pogotovo starijeg željeznog doba), mada će tek arheološka iskopavanja dokazati navedenu tvrdnju.

²⁷⁰ Vrsalović, D.,1960.,58.

²⁷¹ Vrsalović, D.,1960.,59.

²⁷² Vrsalović, D.,1960.,59.

Brončano doba Brača zasad je poznato tek malim dijelom zastupljenim na gradini Rat, špiji Kopačini, gradini u Škripu i nalazima iz jedne gomile koju je Marović istraživao 1979. godine.

S druge je strane željezno doba nešto bolje dokumentirano i poznato, prvenstveno na temelju dviju nekropola, a uz nekropole željeznodobne slojeve sadrži i gradina Rat čija se istraživanja tek trebaju nastaviti.

Otkrivene nekropole predstavljaju izuzetno bitne lokalitete, pogotovo za srednjodalmatinski prostor koji još uvijek nije toliko istraživan i publiciran. Njihovo otkriće objasnilo je kulturnu povezanost autohtonog i novopridošlog stanovništva te asimilaciju različite materijalne kulture, a prije svega i ponudilo dataciju za dotad nerazjašnjenu problematiku vezanu za povezanost sa ostatkom obale.

Što se pak gomila tiče, njihova ugroženost daleko je na većem nivou. Mnoge gomile i danas se redovito prokopavaju i uništavaju, a sve u svrhu nekakvog traženja blaga od strane lokalnog stanovništva. Na bračkim gomilama (izuzev njih nekoliko) nikada nisu provedena arheološka istraživanja. Šteta je velika s obzirom na njihovu brojnost jer bi svakako ponudile dosta informacija vezane za pogrebni ritus i kontinuitet njihova korištenja kroz razdoblja brončanog i željeznog doba. Isto tako dosta je nerazjašnjen odnos gomila i gradina prvenstveno zbog njihove velike udaljenosti.

Možda bi najbolje situaciju opisale riječi bračkog pjesnika Vladimira Nazora:

Ja se tih gomila i sad sjećam... Mislio sam: to je hram podignut trudom i marom, strpljivo sve kamen po kamen, mnogim jakim ljudskim rukama. Ne bijahu one ni grobnice ni obrane – bijahu „hramovi“ ili „oltari“ potreba duša koje jedva počеше težiti prema suncu i zvijezdama... Nema pod njima blaga, ali nisu prazne. Izbija iz njih drugo, nešto pradavno, nešto jedva izraženo – a vječno. Poslije toliko rušenja u ime znanosti, nemojmo ih razvaljivati!

Iz svega proizlazi da otok Brač itekako nudi ogroman potencijal za istraživanja i mogućnost da se istraži onaj dio prapovijesti koji nedostaje u literaturi, odnosno da se razjasni konačno još uvijek nepoznato razdoblje brončanog doba na Jadranu.

SAŽETAK

Cilj ovog rada jest na temelju dostupne literature obraditi i razjasniti arheološku sliku brončanog i željeznog doba na otoku Braču, odnosno na temelju dosadašnjih istraživanja i rekognosciranja pokušati dati sintezu i opis današnjeg stanja. Iako otok Brač ne obiluje mnogobrojnom literaturom usko vezanom uz ovu tematiku, ipak brojnost lokaliteta ukazuje na veliki potencijal za istraživanje ovog dijela prapovijesti. Iz dosadašnjeg pregleda brončano doba otoka Brača poznato je tek manjim dijelom, zastupljenim na gradinama Rat i Škrip, špilji Kopačini, te nalazima iz jedne gomile. S druge strane željezno doba je dokumentirano prvenstveno zahvaljujući pronalasku dviju nekropola (Žaganj dolac i Vičja luka), te na temelju slojeva sa gradine Rat. Također u radu donosim i popis, odnosno lokacije novih potencijalnih lokaliteta koje sam samostalno istražila.

Ključne riječi: otok Brač, brončano doba, željezno doba, gradine, gomile, špilja, nekropole

SUMMARY

The Bronze and Iron Ages of the island of Brač

The aim of this paper is to process and clarify the archaeological picture of the Bronze and Iron Ages on the island of Brač on the basis of available literature, and on the basis of previous research and reconnaissance, and try to give a synthesis and description of today's situation. Although the island of Brač does not abound in numerous literature closely related to this topic, the number of sites indicates great potential for research in this part of prehistory. From the previous survey, the Bronze Age of the island of Brač is known only in a small part, represented on the Rat and Škrip forts, the Kopačina cave, and finds from a mound. On the other hand, the Iron Age was documented primarily thanks to the discovery of two necropolises (Žaganj dolac and Vičja luka), and on the basis of layers from the Rat hillfort. Also in the paper I bring a list, locations of new potential sites that I have independently researched.

Keywords: island of Brač, Bronze Age, Iron Age, hillforts, mounds, cave, necropolis

LITERATURA

BARBARIĆ, V., 2006. – Vedran Barbarić, Nekropola u Vičjoj luci i gradina Rat na otoku Braču-nova razmatranja, VAHD, 99, 2006, Split, 43.-62.

BARBARIĆ, V., 2010a. – Vedran Barbarić, Rat kod Ložišća, otok Brač 2007./2008., Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu, 2010, Split- Zagreb, 155.-171.

BARBARIĆ, V., 2010b – Vedran Barbarić, Autohotono stanovništvo istočne obale Jadrana u zadnjem tisutljeću prije Krista, Antički Grci na tlu Hrvatske, 2010, 56.-62.

BARBARIĆ, V., 2010c – Vedran Barbarić, Gradina Rat iznad Ložišća. Rasvijetljavanje nepoznate prapovijesti otoka Brača, *Universitas II* (časopis Sveučilišta u Splitu) 2010, Split

BATOVIĆ, Š., 1965. – Šime Batović, Die Eisenzeit auf dem Gebiet des illyrischen Stammes der Liburnen, *Archaeologia Jugoslavica* 6, 1965, Beograd, 55.- 68.

BATOVIĆ, Š., 1983 – Šime Batović, Kasno brončano doba na istočnom jadranskom primorju, *Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV. Bronzano doba*, 1983, Sarajevo.

BLEČIĆ KAVUR, M., KAVUR, B., 2016 – Martina Blečić Kavur, Boris Kavur, PARS PRO TOTO: a world in a small place – the example of iron age grave goods from Vičja luka, *Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia 24th – 27th September 2015, Beograd – Čačak, 2016*

BLEČIĆ KAVUR, M., KAVUR, B., 2017 – Martina Blečić Kavur, Boris Kavur, Mnogo nijansi prozirnog: staklene perle u obliku amforiska iz Vičje luke, VAHD 110-1, 2017, Split, 93. – 112.

BRUSIĆ, Z., 2000 – Zdenko Brusić, Nekropola gradine kod Dragišića, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 38 (25), Zadar, 2000., 1-15.

BULIĆ, F., 1891 - Frane Bulić, Starinska iznašašća na otoku Braču, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 14, Split, 1891, 117.-121.

BULIĆ, F., 1900 - Frane Bulić, Ritrovamenti antichi a Bobovišće dell'isola Brazza, *Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata*, 23, Split, 23.-30.

BULIMBAŠIĆ, S., KOVAČIĆ, V., 2004 – Sandi Bulimbašić, Vanja Kovačić, Konzervatorski elaborat o kulturnim dobrima na području obuhvata prostornog plana općine Selca

CICCARELLI, A., 2008 – Andrija Ciccarelli, Zapažanja o otoku Braču, (I.-II. izdanje), 2008., Supetar

ČEČUK, B., 1996 – Božidar Čečuk, Špilja Kopačina kod Donjeg Humca na otoku Braču, Arheološki radovi i rasprave, Zagreb, 1996,13.-30.

ČOVIĆ, B., 1987- Borivoj Čović, Delmatska kulturna skupina, Praistorija jugoslavenskih zemalja V.,Željezno doba, 1987, Sarajevo

DRECHSLER-BIŽIĆ, R., 1961.- Ružica Drechsler - Bižić, Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955-1956. godine, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 2 No. 1*, 1961., Zagreb, 67.- 113.

FABER, A., NIKOLANCI, M., 1985 – Aleksandra Faber,Mladen Nikolanci, Škrip na otoku Braču, Prilozi povijesti otoka Hvara,2 ,Hvar, 1985,1.- 38.

FARLLATI, D., 2007., - Danijel Farlatti,Illyricum sacrum (preveo Tonči Maleš XXVI/2007,br.11,73-91.

FISKOVIĆ, C., 1940. – Cvito Fisković, Historički i umjetnički spomenici na Braču,Brački zbornik,Split, 1940.,23.-24.

GAASTRA, S. J. ,CRISTIANI, E., BARBARIĆ, V., 2014 – Jane Sanford Gaastra, Emanuela Cristiani, Vedran Barbarić, Stočarstvo i gradine na istočnom Jadranu u brončano i željezno doba: rezultati iskopavanja na gradini Rat 2007. – 2010.,VAHD,vol.107 No.1, 2014, Split, 9.-30.

GAFFNEY, V., VUJNOVIĆ, N., HAYES, J., KAISER, T., FORENBAHER, S., 2017 - Vince Gaffney, Nikša Vujnović, John Hayes, Tim Kaiser, Stašo Forenbaher, U slavu vapnencu i dr. Branku Kiriginu: krajobraz i krajobrazna arheologija na dalmatinskim otocima, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 110 No. 2, 2017.

IAKOVIDIS, S. E.,1999.- S. E. Iakovidis, “Late Helladic fortifications”, u R. Laffineur (ur.), *Polemos. Le contexte guerrier en Égée à l’âge du bronze*, Liège – Austin, 1999, 199–203.

KEČKEMET, D., 2007. – Duško Kečkemet, Kamene poljske gradnje na Braču , Brački zbornik 22, Split, 2007., 495.-508.

KIRIGIN, B.,2002.,- Branko Kirigin, “Novosti o Grcima u Dalmaciji”, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 30, Sarajevo, 2002, 363–383.

MARVIĆ, I., 1963-65 – Ivan Marović, Željeznodobni grobovi u Žaganj docu kod Sumartina (o.Brač), VAHD,65, Split, 1963.-65.,5.-25.

MARVIĆ, I., 1981.- Ivan Marović,*Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji*, VAHD,75, 7-61., Split, 1981.

MARVIĆ, I, NIKOLANCI, M, 1977 – Ivan Marović,Mladen Nikolanci,Četiri groba iz nekropole u Vičjoj luci pronađena u 1908. Godini, VAHD,70-71,1977, Split, 5.-55.

MARVIĆ, I., 2006- Ivan Marović, Grčko- ilirska kaciga,VAHD,99,Split,13.-26.

NIKOLANCI, M,1959 – Mladen Nikolanci, Nove grčke kacige i knemide u Dalmaciji, VAHD,61,1959., Split,81.- 93.

NIKOLANCI, M.,1960 – Mladen Nikolanci, Dodatak grčko-ilirskim kacigama u Dalmaciji,VAHD,62,1960.,Split, 31.-35.

NIKOLANCI, M, 1966,- Mladen Nikolanci,Arhajski import u Dalmaciji,VAHD,68,,1966,Split, 89.-118.

PULJAK et al.,2014. – Brački suhozidi, Impresum,2014., Pučišća

RENDIĆ MIOČEVIĆ, D.,1954 – Duje Rendić Miočević, Da li je na Braču bilo grčkih kolonija?, Brački Zbornik 2, 1954, 90.- 94., Supetar

SUIĆ, M., 1955 – Mate Suić, “Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu”, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 306, Zagreb, 1955, 121–185.

STANČIĆ et al., 2004 – Z.STANČIĆ,B.KIRIGIN,N.VUJNOVIĆ,S.ČAČE,T.PODOBNIKAR, J. BURMAZ, Arheološka baština otoka Brača, Brački zbornik 21,Supetar,2004.

TERŽAN, B., 1995 - Biba Teržan, *Handel und soziale Oberschichten im fruheisenzeitlichen Sudosteuropa*, Handel, Tauschun Verkehr im bronze und fruheisenzeitlichen Sudosteuropa, Muchen – Berlin, 1995, 81.-160.

TOMAS, H., 2008 – Helena Tomas, O kiklopima i kiklopskoj gradnji, *Signa et litterae II: Mythos- cultus-imagines deourum*, Zagreb, 2008, 55.-82.

TOMAS, H., 2009 – Helena Tomas, Oskudne naznake brončanodobnih pomorsskih veza između Grčke i istočne obale Jadrana, Jurišićev zbornik, Zbornik radova u znak sjećanja Marija Jurišića, Zagreb, Restauratorski zavod, 2009, 398.- 405.

VRŠALOVIĆ, D., 1937 - Dasen Vrsalović, Bilješke sa reambulacije nekih arheoloških spomenika otoka Brača, Brački Zbornik 3, 1937., Split, 88.-97.

VRŠALOVIĆ, D., 2003 – Dasen Vrsalović, Povijest otoka Brača (2.izdanje), 2003., Zagreb

VRŠALOVIĆ, D., 1960 - Dasen Vrsalović, Spomenici iz brončanog i željeznog doba, Brački zbornik 4, 1960, Supetar, 41.-71.

VRŠALOVIĆ, M., 1937 – Mirko Vrsalović, Iz Bola na Vidovu goru, Hrvatski planinar 10, 1937, Zagreb, 3.-12.

POVEZNICE:

<http://data.perseus.org/catalog/urn:cts:greekLit:tlg0065.tlg001.opp-lat1>

<http://www.theoi.com/Text/ApolloniusRhodius4.html>

<http://www.thelatinlibrary.com/pomponius2.html>

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0138%3Abook%3D3%3Achapter%3D63>

<https://archive.org/details/ravennatisanonym00geoguoft>